

BISERICĂ ȘI SOCIETATE – CONTRIBUȚIE LA ACTUL DE CULTURĂ

Dumitru Barna

În istoria milenară a poporului român, două instituții au constituit reazemul de bază al edificiului complex al culturii naționale. Aceste două instituții au fost biserica și școala. Dintre acestea, biserica a fost cea care a influențat în mod decisiv viața culturală dar și cea politică și socială, a poporului român încă de la apariția sa în istorie. Plămădit în epoca de expansiune a creștinismului, acest popor român, a fost ocrotit de la început în leagănul bisericii creștine. Primii pași în viață ai poporului român au fost călăuziți de biserica creștină, deoarece organizarea bisericească a premers celor dintâi organizații politice de arhiepiscopie românești. După cum se știe și este dovedit prin toate argumentele arheologice, documentare, tradiții, poporul român s-a născut creștin. Continuând apoi peste secole funcția de ocrotitoare a vieții sale, biserica a fost, mai ales, cel mai statornic sprijin al culturii poporului român.

Condiții istorice concrete și specifice în care au trăit românii din Transilvania au determinat ca viața spirituală a acestora să fie dirijată de două biserici: cea ortodoxă orientală de veche tradiție, de la apariția poporului român în istorie și cea greco-catolică, întemeiată în jurul anului 1700 prin unirea unei părți a conducătorilor bisericești români, a unor preoți și enoriași ai lor cu biserica catolică apuseană, în urma intensificării ofensivei catolicismului spre răsăritul Europei, ofensivă sprijinită de către Imperiul habsburgic, cu interese teritoriale majore în această parte a lumii. Dar indiferent de confesiunea pe care o practicau și o propovăduiau cele două biserici, ele au fost de esență românească și au servit interesele culturale, politice și naționale ale românilor transilvăneni. Chiar dacă uneori au intrat în conflict din diferite motive, atunci când se punea problema interesului național al românilor, cele două biserici au colaborat și au acționat împreună pentru apărarea drepturilor sociale, naționale, culturale și politice ale poporului român din Transilvania. De altfel, prin acțiunea conjugată a tuturor forțelor politice, religioase, economice și culturale românești din Transilvania, sprijinite de românii de aici, indiferent de confesiunea religioasă, s-a ajuns la împlinirea marelui ideal al tuturor românilor, la 1 Decembrie 1918, adică Marea Unire. Atât religia ortodoxă orientală cât și religia greco-catolică (unită) au fost considerate religii naționale ale românilor și bisericile lor ca biserici naționale.

Dintre cele două biserici naționale, cei mai mulți credincioși i-a avut în Transilvania, biserica ortodoxă, care în noul stat românesc de după 1918, a devenit biserica dominantă. În a doua jumătate a secolului al XII-lea, biserica ortodoxă în Transilvania a fost reorganizată prin Statutul șagunian, după numele inițiatorului statutului, marele om politic și conducător spiritual al românilor, mitropolitul Andrei Șaguna. Prin acest statut, la conducerea bisericii și la eforturile ei de propășire, a fost asociat și elementul mirean, adică oameni de cultură, politicieni, oameni de afaceri, care să sprijine eforturile bisericii ortodoxe în activitatea sa de ridicare spirituală, culturală, morală, economică și politică a poporului român, atât de vitregit de condițiile istorice și asuprirea străină. Rezultatele acestei reforme au fost atât de vădite încât, după Unirea din 1918, când s-a pus problema unificării bisericii ortodoxe din întreaga Românie, principiile ei au fost așezate la temelia noii organizări¹.

Tot în a doua jumătate a secolului trecut s-a reînființat Mitropolia ortodoxă a Transilvaniei, cu sediul la Sibiu, în locul Episcopiei care funcționase înainte aici și având sub jurisdicția sa cele două episcopii: a Caransebeșului și a Aradului. Acesta a fost nu numai un act de restaurare a unor vechi drepturi uzurpate de cotropitorii vremelnici, ci și un început de viață nouă religioasă a cărei importanță și semnificație iese în evidență când știm că primul mitropolit a fost marele Andrei Șaguna, promotor al intereselor poporului român din Transilvania, sub toate aspectele: bisericesc, politic, cultural și chiar economic².

Se poate afirma că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului XX, până la 1918, întreaga viață spirituală, culturală, învățământul, chiar instrucția și practica economică a poporului român din Transilvania a stat sub conducerea, îndrumarea, sprijinul moral și material al bisericilor ortodoxe și greco-catolice, mai ales prin Mitropolia Transilvaniei și Episcopia Blajului. Astfel, aproape în totalitate învățământul primar românesc din Transilvania a fost coordonat, îndrumat, susținut material de către biserica ortodoxă sau greco-catolică prin existența școlilor confesionale românești ortodoxe sau greco-catolice. Construirea de edificii școlare, repararea și întreținerea acestora, salariile învățătorilor, cursurile de calificare pentru învățători, dotarea cu mobilier școlar, material didactic, rechizite școlare, publicarea de manuale școlare au fost susținute de cele două biserici naționale, evident cu sprijinul credincioșilor ortodocși sau uniți din numitele comune bisericesti, potrivit legislației educației și învățământului din această perioadă. Cu toate greutățile create de guvernul maghiar, prin legile instrucției publice care căutau să limiteze prerogativele învățământului primar confesional românesc și care încerca să preia educația tineretului românesc în seama și mai ales în interesul statului maghiar, acest învățământ s-a dezvoltat și a progresat continuu, cuprinzând câți mai mulți copii de vârstă școlară, contribuind astfel la scăderea numărului de analfabeți printre români și la ridicarea nivelului cultural și de civilizație a populației românești transilvănene.

1 Olimpiu Boitoș, *Progresul cultural al Transilvaniei după UNIRE*, Sibiu, 1942, pag. 13.

2 *Ibidem*, pag. 14.

De altfel, un mare număr de preoți ortodocși și uniți, au îndeplinit cu rezultate deosebite și funcția de învățători la aceste școli confesionale mai ales în perioadele când numărul acestora era insuficient pentru acoperirea necesităților sau acolo unde comunile bisericesti erau prea sărace ca să poată asigura salariul învățătoresc.

În aceeași perioadă, preoții au constituit o mare parte dintre inițiatorii și membrii asociațiilor culturale, educative, începând cu ASTRA și încheiind cu organizarea unor coruri bisericesti și școlare parohiale, formațiuni de teatru locale, șezători culturale etc. O contribuție deosebită au avut-o cele două biserici naționale, atât la nivel superior cât și pe plan local, la organizarea și funcționarea bibliotecilor populare, a bibliotecilor parohiale și școlare. Toate aceste biblioteci au constituit centre locale de răspândire a culturii, a cunoștințelor în toate domeniile pentru populația românească din Transilvania. În toată această perioadă s-au făcut eforturi materiale deosebite pentru aceste biblioteci cu cărțile, broșurile, ziarele și revistele necesare, atât pentru culturalizarea propriu-zisă a sătenilor, cât și pentru menținerea și ridicarea continuă a conștiinței naționale a românilor și a-i uni în lupta pentru apărarea drepturilor lor sociale, culturale și naționale. Cele două biserici naționale au contribuit din plin la instruirea și educarea populației românești, atât din punct de vedere moral dar și practic și prin mijloacele specifice numai bisericii: slujbe religioase tematice, predici, conferințe pe teme moral-religioase susținute de preoți cu diferite ocazii, organizarea unor sărbători religioase dar și naționale românești.

Concluzia care se poate trage, numai prin această scurtă enumerare a activităților desfășurate de cele două biserici naționale românești pentru ridicarea spirituală, culturală, materială a poporului român din Transilvania în rândurile popoarelor civilizate ale Europei, este că biserica, în special, a constituit un factor important și determinant al întregii vieți culturale, politice, economice, spirituale a românilor transilvăneni în perioada grea a dualismului austro-ungar. Actul memorabil de la 1 Decembrie 1918, care consfințea unirea Transilvaniei cu România, a adus schimbări nu numai în viața statului român unitar, dar și la cele două biserici naționale ale românilor³.

Momentul unirii surprinde biserica ortodoxă din Transilvania cu un bogat tezaur de realizări, în care intră pe de o parte întreaga operă de organizare a centrelor eparhiale, cu înființarea așezămintelor proprii, printre care numeroasele școli confesionale și cu formarea personalului necesar pentru bunul mers al acestor așezăminte, pe de altă parte lupta eroică pentru apărarea limbii și a culturii naționale, din ce în ce mai amenințată de politica de deznaționalizare a statului maghiar⁴. Libertatea dobândită în 1918, i-a dat mai întâi posibilitatea bisericii ortodoxe să-și desăvârșească opere de organizare internă. Centrele eparhiale au sporit. În martie 1919 s-a înființat la Cluj, Eparhia Vadului, Feleacului și Clujului, pe temelia unei vechi așezări bisericesti ce a existat aici

3. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, vol. III, pag. 389.*

4. Olimpiu Boitoș, *op. cit.* pag. 14.

pe vremea lui Ștefan cel Mare, voievodul Moldovei, cu puternică influență și posesiuni în Principatul Transilvaniei. Prin episcopul Nicolae Ivan, spirit întreprinzător și admirabil gospodar, în noua episcopie a fost o prosperă perioadă de organizare, reușindu-se să se creeze toate elementele necesare propășirii acestei eparhii⁵. În 1920 s-a înființat Eparhia Oradei, prin transformarea în episcopie a vechiului vicariat care exista înainte și care prin episcopul Roman Ciorogaru a avut un rol deosebit în această zonă de graniță a României. În 1937 s-a înființat Episcopia ortodoxă a Maramureșului iar în 1939 Episcopia Timișoarei⁶.

Dar prima îndatorire care revenea bisericii ortodoxe în noua situație politică de după 1918, era cea a organizării ei unitare, sub conducerea Sfântului Sinod din București. Unificarea bisericească era necesară și se impunea atât în interesul bisericii cât și al statului, căci felul în care era condusă biserica într-o provincie a țării sau alta era cu totul diferit⁷. S-a considerat atunci că biserica ortodoxă din Transilvania avea o organizare corespunzătoare, cuprinsă în Statutul organic al mitropolitului Andrei Șaguna. Principiile sale de bază erau autonomia față de stat, care o apăra de orice amestec sau aservire din partea conducerii lumești și sinodalitatea, colaborarea dintre clarici (1/3) și mireni (2/3) la conducerea treburilor bisericești, care o apăra de orice încercare de absolutism ierarhic. În felul acesta, biserica era a tuturor și se conducea prin toți aceia care făceau parte din ea: ierarhie, clar și popor⁸. Prin urmare acceptarea Statutului Organic ca bază pentru noua organizare bisericească în România reîntregită s-a impus, ca fiind cerută atât de ierarhi ortodocși din toate provinciile românești cât și de diverși oameni politici sau de cultură români ca Ioan Lupaș, Nicolae Iorga și alții. După mai multe întruniri, la 17/30 decembrie 1918, toți mitropoliții și episcopii eparhioți, precum și arhieriei vicari din țară, s-au întrunit în ședință comună a Sfântului Sinod al Bisericii Autocefale Ortodoxe Române. În această sesiune sinodală s-a hotărât ca Statutul șagunian, să stea la baza noii legi de organizare a Bisericii Ortodoxe Române, iar la 18/31 decembrie 1918, episcopul Caransebeșului, Dr. Miron Cristea a fost ales în Scaunul de mitropolit primat, vacant încă de la 1 ianuarie 1919, prin demisia fostului titular. La 1 ianuarie 1920 Dr. Miron Cristea a fost investit și înscăunat în noua demnitate⁹. Alegerea unui transilvănean în scaunul de mitropolit primat era un simbol al unității statale și bisericești, mai ales că Miron Cristea, făcuse parte din delegația trimisă de românii transilvăneni la București, ca să prezinte actul Unirii de la 1 Decembrie 1918. Sub conducerea acestui eminent ierarh, au continuat lucrările pregătitoare pentru unificarea bisericească. La 18 septembrie 1920 s-a întrunit la București așa numita „Constituantă bisericească”, formată din membrii Sfântului Sinod, foștii miniștri de culte, profesori de teologie și preoți de mir. Aceasta a ales o comisie de 15 membri în frunte cu Mitropolitul primat Miron Cristea, care să

5. *Ibidem*.

6. *Ibidem*, pag. 14-15.

7. Mircea Păcurariu, *op. cit.* pag. 389

8. *Ibidem*.

9. *Ibidem*, pag. 390-391.

întocmească un proiect de statut de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe Române. După mai multe discuții și anteproiecte neacceptate, proiectul final e supus aprobării Sfântului Sinod, numai după votarea în martie 1923 a noii Constituții a României, în care la art. 22 erau înscrise și garantate atât caracterul de biserică „dominantă” al bisericii ortodoxe române cât și autonomia ei. S-a înscris apoi, spre respectare și principiul participării mirenilor, alături de clerici, la viața bisericească¹⁰. În martie 1925, ultimul proiect de lege la care era alăturat și un proiect de statut și care a avut ca principal susținător și promotor pe Nicolae Bălan, mitropolitul, din Sibiu, au fost prezentate corpurilor legiuitoare ale parlamentului României, unde au și fost votate: în senat la 24 martie 1925 și la 30 aprilie în cameră¹¹.

În același an, dar precedând votarea legii amintite, a avut loc un alt eveniment, de o importanță deosebită pentru Biserica Ortodoxă Română. În vederea întăririi unificării bisericii ortodoxe, dar și pentru creșterea prestigiului ei în toată lumea creștină, s-a pus și problema ridicării ei la demnitatea de patriarhie. Acest lucru se impunea, înainte de toate, datorită faptului că în decursul timpului, țările române și Biserica Ortodoxă Română au depus cele mai însemnate jertfe materiale pentru sprijinirea și salvarea unor așezăminte bisericești ortodoxe din Balcani și Orientul Apropiat, dominate de islam. După 1918, a crescut și prestigiul țării, care prin jertfă și sacrificii imense în timpul primului război mondial, izbutise să-și realizeze integritatea statală. Acum Biserica Ortodoxă Română număra peste 14 milioane de credincioși, cu 5 mitropoliți și 18 episcopi. Apoi alte două biserici ortodoxe vecine – rusă și sârbă – își realizaseră Patriarhatul. În schimb patriarhiile zise „apostolice” ce existau din timpuri mai vechi, ca cea a Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei, Ierusalim, erau mici și numărau abia câteva zeci de mii de credincioși. Se adăuga faptul că Biserica Romano-Catolică avea o arhiepiscopie la București, iar cea greco-catolică era constituită într-o „provincie mitropolitană”. Se impunea deci, ca Biserica Ortodoxă Română, socotită de Constituția din 1923 ca dominantă și ca biserică oficială a statului, să fie ridicată la suprema treaptă ierarhică în ortodoxism¹².

Ținând seama de aceste argumente și de multe altele, în primele luni ale anului 1925, s-au îndeplinit toate formele necesare pentru realizarea acestui act de importanță deosebită în viața Bisericii Ortodoxe Române. Sfântul Sinod a discutat propunerea la 4 februarie 1925. Unul din episcopi a citit „Actul de înființare a Patriarhatului Ortodox Român” în care se stabilea printre altele că „poporul român își înființează de astăzi înainte, prin propria lui suveranitate politică și bisericească, Patriarhatul pentru Biserica Ortodoxă Română, recunoscându-i mitropolitului din București al țării, titlul de patriarh al României”¹³. Propunerea de înființare a patriarhiei a fost pusă în discuția Senatului și Camerei în 13 respectiv 17 februarie 1925 și aprobate în unanimitate. Promulgarea legii

10. *Ibidem*, pag. 391-392.

11. *Ibidem*, pag. 392.

12. *Ibidem*, pag. 392-393

cu 5 articole s-a făcut la 23 februarie 1925 sub titlul de „Lege pentru ridicarea scaunului arhiepiscopal și mitropolitan al Ungrovlahiei, ca primat, al României, la rangul de Scaun patriarhal”¹⁴. Ca urmare a acestei hotărâri, mitropolitul primat Miron Cristea a devenit Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. S-a trecut apoi treptat la organizarea din toate punctele de vedere ale noii patriarhii românești. Paralel cu acțiunile desfășurate pentru noua organizare și unificare a Bisericii Ortodoxe Române, s-au depus și eforturi uriașe în Transilvania și Banat pentru dotarea parohiilor cu lăcașuri de închinăciune și cu mijloacele necesare unei vieți demne a slujitorilor bisericii. În centrele noilor episcopii s-au înălțat catedrale, iar în alte centre urbane sau înălțat biserici impunătoare, toate în stilul arhitectonic bizantin, care cunoaște o nouă expansiune în spațiul românesc. Dar se construiesc numeroase biserici, mai ales la sate, de cele mai multe ori cu danii ale credincioșilor și a unor instituții particulare. Astfel în eparhia Sibiului s-au construit 36 de biserici și 44 case parohiale, iar donațiile au atins suma de 37.938.367 lei¹⁵. În eparhia Oradei s-au construit 72 biserici noi, s-au renovat 31 și s-au construit 25 case parohiale, în eparhia Aradului s-au construit 30 de biserici și 32 de case parohiale; eparhia Clujului s-au construit 147 biserici și 130 case parohiale și s-au reparat 340 biserici și 149 case parohiale¹⁶.

Dar, de aceste binefaceri s-au bucurat mai ales românii din regiunile mai năpăstuite de vechea stăpânire maghiară. Astfel, mult ajutor au primit românii din regiunile secuiești, care în trecut au fost aproape cu desăvârșire lipsiți de un sprijin real, fiind condamnați să se piardă în masa populației maghiare și secuiești. Noul mitropolit al Transilvaniei, ales în februarie 1920, Nicolae Bălan, a întreprins două vizite canonice în această parte a țării, înființând trei protopopiate ortodoxe, înainte de 1918 existând unul singur. S-au aprobat apoi 38 de parohii noi, construindu-se 27 de biserici și reparându-se alte 29, mulți români revenind astfel la vechea credință strămoșească¹⁷. La fel a procedat și episcopul de Cluj cu regiunea Munților Apuseni, unde încă din secolul al XVII-lea nu mai fusese un vlădică român¹⁸. Paralel a fost sprijinită și organizarea bisericească a românilor din afara granițelor țării.

Opera de organizare a cuprins și instituțiile de învățământ ale bisericii. După 1923, statul român a luat asupra sa întreaga grijă a învățământului primar, bisericii ortodoxe din Transilvania nu i-a rămas decât o școală primară la Brașov. În învățământul secundar însă, în perioada interbelică, biserica ortodoxă poseda liceul „A. Șaguna” din Brașov, liceul „Avram Iancu” din Brad și școala normală de învățători „Andrei Șaguna” din Sibiu, cu secții pentru băieți și fete¹⁹. În schimb s-a trecut la reorganizarea învățământului superior special bisericesc. Vechiile seminarii teologice din Sibiu, Arad și Caransebeș au fost transformate

13. *Ibidem*, pag.394.

14. *Ibidem*.

15. Olimpiu Boitoș, *op. cit.*, p. 15.

16. *Ibidem*.

17. *Ibidem*, pag. 16.

18. *Ibidem*.

19. *Ibidem*, pag 17..

În academii teologice. S-au înființat două noi academii teologice la Oradea în 1923 și Cluj în 1924 și s-a acționat ca măcar una din aceste academii să se transforme în facultate teologică²⁰. Grija mitropolitului Bălan pentru formarea preoților, pentru o mai bună pregătire teoretică și misionară a lor, s-a manifestat și în alte forme. În 1922 a organizat un curs pastoral pentru preoți, iar în 1924, cursul pentru pedagogie religioasă. Același scop îl servea și Asociația „Andrei Șaguna” care cuprindea întreg clerul din mitropolia Transilvaniei și care a organizat o serie de congrese anuale cu activitate practică pastorală cu programe de dezbateri a unor probleme vitale pentru biserică și credință²¹.

Activitatea de organizare a constituit doar unul din aspectele propășirii bisericii ortodoxe din Transilvania, din perioada interbelică. Dar organizarea nu era un scop în sine, ci numai un mijloc pentru a atinge scopul principal care era realizarea marilor idealuri în slujba cărora era pusă biserica. Pentru atingerea acestor idealuri care în termeni sociali pot fi exprimați prin tendințe de înobilare a omului și de înălțare morală a vieții întregii comunități naționale, biserica ortodoxă din Transilvania s-a pregătit să apuce și căile directe ale misionarismului.

Operă misionară face fiecare slujitor al bisericii de la mitropolit până la cel mai umil preot de la sate, atunci când își face datoria cu conștiință, reușind să determine pe enoriașii săi să ducă o viață cât mai creștinească cu putință, îndeplinind poruncile bisericii și săvârșind practicile religioase. Pe lângă această acțiune cotidiană, s-au luat în acest timp și unele inițiative misionare care ies din comun. O astfel de acțiune misionară era combaterea sectelor religioase, care făcuseră mulți prozeliți în urma primului război mondial și a dezorientării morale de atunci, mai ales în Transilvania²². Aceste secte nu numai că doreau ruperea credincioșilor români de bisericile naționale, dar uneori desfășurau chiar acțiuni dăunătoare statului român. Cele două biserici naționale au reacționat spontan împotriva acestor acțiuni centrifuge. În combaterea acestor secte, în perioada interbelică, s-a remarcat episcopia din Arad, cea mai bătută de predicatori sectanți.

Acțiunea de combatere a sectelor în această episcopie s-a desfășurat atât prin acțiunile preoților locali, cât și prin vizitele canonice ale episcopului Grigore Comșa, convingându-i pe majoritatea românilor trecuți la alte credințe să se reîntoarcă la vechea credință²³. Pentru intensificarea acțiunii misionare s-au instituit pe lângă fiecare episcopie preoți misionari. Apoi an de an, s-au formulat noi obiective de acțiune bisericească, fie să sporească asistența socială prin acțiuni ca „Ziua mamei” s-au „Duminica bolnavilor”. O acțiune misionară constantă a bisericii a fost acea o operă de asanare morală în rândul poporului român prin combaterea alcoolismului, a concubinajului, a furturilor și afacerilor necinstite. Această acțiune cu aspect general, cultural și social se întâlnea adeseori cu inițiativele statului sau a altor organisme ale vieții sociale,

20. *Ibidem*.

21. *Ibidem*.

22. *Ibidem*, pag. 18.

23. *Ibidem*.

cu care biserica n-a pregetat să colaboreze armonios²⁴. De remarcat sunt și acțiunile proprii ale bisericii, de ordin cultural, de organizare a unor conferințe publice în zilele de duminică, precum și înființării de case și cămine culturale la sate sau în comune suburbane, înființarea de biblioteci parohiale și chiar muzee bisericești, create în toate centrele eparhiale²⁵.

S-a mai inițiat o acțiune misionară, care trebuie menționată în mod special. Cu ocazia adunării generale din 1930 a eparhiei din Sibiu, mitropolitul Nicolae Bălan a inițiat reînființarea monarhismului organizat, prin mănăstiri, care era expresia cea mai înaltă a spiritului religios. Mitropolitul Bălan arăta că în trecut, în Transilvania existau în jur de 100 mănăstiri românești, desființate cu timpul de stăpânirea străină. Aceste mănăstiri aveau școli de preoți, iar prin legăturile ce le întrețineau cu țările române de peste Carpați „au fost organe de răspândire a vieții românești în Transilvania și de păstrare a unității sufletești a poporului nostru²⁶. În noile condiții create după 1918, aceste mănăstiri erau necesare mai ales pentru promovarea vieții religioase. Pentru început s-a și propus restaurarea mănăstirii de la Sâmbăta de Sus, ctitorie a domnului muntean Constantin Brâncoveanu, care a înzestrat-o cu o școală de călugări predicatori, cu tipografie și atelier de pictură bisericească. Această idee a avut mult succes în toată Transilvania, în perioada interbelică funcționând mai multe mănăstiri: 4 mănăstiri de călugări și o mănăstire de maici în Episcopia Caransebeșului, la fel în cea a Clujului, iar în episcopia Aradului două mănăstiri de călugări²⁷.

O altă inovație a bisericii ortodoxe în Transilvania din perioada interbelică a fost apostolatul laic. Credincioșii au format o organizație proprie în afara ierarhiei bisericești, cu scopul de a sprijini biserica în acțiunile ei pentru realizarea idealurilor specifice, precum și pentru promovarea vieții religioase. Această asociație s-a constituit la Cluj, la 5 martie 1935, sub numele de „Frăția Ortodoxă Română” printre promotorii ei fiind câteva dintre cele mai reprezentative figuri ale vieții culturale transilvănene²⁸. Această asociație propagă religiozitatea, mai ales în rândurile intelectualilor și populației urbane. Toate mijloacele care au putut duce la atingerea acestui scop au fost folosite: conferințe cu subiect religios, tipărituri de broșuri de propagandă, comemorări de personalități sau evenimente importante din trecutul bisericii ortodoxe, festivaluri și concerte religioase. Pentru reușita inițiativelor F.O.R. aceasta a constituit secții în toate eparhiile transilvane și subsecții în centre mai mărunte, care au activat și cu inițiative proprii, după necesitățile locale²⁹. Pe lângă FOR, cea mai importantă asociație de misionarism laic a bisericii ortodoxe, au fost create și alte asociații misionare cu rol important în activitatea de renaștere spirituală a populației. Astfel luase ființă la Sibiu organizația „Oastea Domnului” inițiată de preotul Iosif

24. *Ibidem*, pag. 19.

25. *Ibidem*.

26. *Ibidem*.

27. *Ibidem*, pag. 19-20.

28. *Ibidem*, ag. 20.

29. *Ibidem*.

Trifa, cu acceptul Mitropoliei Sibiului, având drept obiectiv viața religioasă de la țară. Pentru aceasta s-a tipărit mulți ani ziarul „Lumina Satelor” cu conținut moral religios pentru poporul de rând. Însă cu timpul această organizație va degenera, devenind extremistă și intrând în conflict cu însăși biserica mamă. Tot la Sibiu s-a constituit apoi „Asociația Sfântul Gheorghe”, având ca scop promovarea educației moral-religioase și chiar culturalizarea tineretului, având secții locale aproape în fiecare parohie ortodoxă transilvăneană. Încă înainte de primul război mondial funcționa și a funcționat și în perioada interbelică „Reuniunea femeilor ortodoxe române”, ce propagă cultul pentru biserica strămoșească și viața religioasă, având în grijă și întreținerea și curățenia bisericilor și cimitirelor bisericesti, înzestrarea cu diferite obiecte de podoabă, lucruri de mână, cusături, etc.³⁰.

Și biserica greco-catolică sau unită, cu reședința la Blaj, a trecut după 1918, prin transformări organizatorice. După datele recensământului din 1930, biserica unită, a doua biserică națională a românilor ardeleni, numără 1.385.445 de credincioși, față de cei 1.932.356 credincioși ai bisericii ortodoxe, iar datele statistice bisericesti indicau în anul 1936, cc. 1.600.000 de credincioși uniți în Transilvania³¹. Având o vechime de numai aproximativ 200 de ani, biserica națională unită, aducea în noul stat românesc unificat la 1918, o tradiție deosebit de valoroasă, cu un tezaur de fapte de valoare morală excepțională și de mare interes general, românesc. Această religie a fost întemeiată de o parte a clerului românesc din Transilvania, în preajma anului 1700, în urma acțiunii de expansiune a catolicismului, dar și pentru prețuirea marilor avantaje pe care românii le-au putut obține printr-o legătură trainică cu marea biserică creștină a Apusului. Cu toate că acest act a fost considerat de mulți ca o spărtură morală în unitatea poporului român, și chiar resimțită uneori în mod dureros, totuși el a fost compensat prin câștigurile de interes național, pe plan politic și cultural, pe care le-a facilitat. Episcopul martir al acestei biserici, Inochentie Micu a folosit funcția politică și religioasă pe care i-o conferea calitatea de conducător al bisericii unite pentru a susține și afirma cu deosebită tărie și multe argumente drepturile naționale ale poporului român din Transilvania, și aceasta în prima jumătate a secolului al XVIII-lea³². Blajul, numit „mica Romă” a devenit unul dintre centrele spirituale și culturale de primă mărime nu numai în Transilvania, dar chiar și în comparație cu țările din jur. Școlile Blajului au început, încă din secolul XVIII, să creeze o ambianță și o efervescență culturală, de care avea să beneficieze întreaga națiune, în năzuința ei de emancipare culturală, politică, socială, deci națională. De pe băncile acestei școli blăjene s-au ridicat intelectuali și oameni politici români, dintre cei mai renumiți, cu o activitate deosebită, amintind numai de reprezentanții Școlii Ardelene. Trebuie menționat și faptul de mare importanță că noua biserică națională românească menținuse neștirbit ritul oriental, deci și folosirea limbii române în serviciile divine, ce și-a păstrat și funcția de ocrotitoare

30. *Ibidem*, pag.21.

31. *Ibidem*.

32. *Ibidem*.

a acestei limbi într-o perioadă când stăpânirea străină a folosit toate mijloacele pentru suprimarea ei, spre a deznaționaliza pe românii din Transilvania³³.

După 1918 și biserica unită a trebuit să-și vindece rănile căpătate înainte, în virtutea politicii maghiare cu pronunțat caracter antiromânesc. Astfel în 1912 autoritățile statale maghiare înființează faimoasa episcopie de la Hajdudorog, la hotarul de Nord-Vest al Transilvaniei, o episcopie greco-catolică de limbă maghiară. Această episcopie a preluat întreaga biserică greco-catolică ruteană și 46 de parohii românești, luate de la diecezele Oradei și Gherlei. Însă biserica română unită a protestat cu toată energia, a făcut demersuri la Roma, și în anul următor Papa a revizuit bula papală care înființase episcopia de la Hajdudorog. Erarii români, uniți au refuzat orice tratative cu autoritățile maghiare, care propuneau numai retrocedarea unor parohii răpite. La 29 iulie 1919 un decret papal a dispus restituirea parohiilor românești. La fel a fost desființat și Vicaristul secuiesc al Hajdudorogului, înființat în același scop de statul maghiar³⁴.

Raporturile dintre biserica greco-catolică și statul român unificat, au fost stabilite succesiv prin Constituția din 1923. Legea pentru organizarea bisericii ortodoxe din 1925, Legea pentru regimul general al cultelor din 1928 și Concordatul cu Roma din 1927, ratificat în 1929. Până la unire, această biserică avea pe lângă arhidieceza Blajului și 3 episcopii: Oradea, Gherla și Lugoj. În fruntea acestor episcopii au fost aleși prelați de înaltă valoare morală, spirituală și culturală precum Demetriu Radu, Valeriu Traian Frențiu, Alexandru Nicolescu și Iosif Hossu. După introducerea Concordatului, eparhia de la Gherla a fost ridicată la un grad mai înalt și a primit o nouă arondare, numindu-se de atunci Episcopia română unită de Cluj-Gherla³⁵.

Tot prin încheierea Concordatului cu Roma s-a prevăzut și înființarea unei noi episcopii greco-catolice pentru românii din nordul Transilvaniei. Astfel, prin bula papală din 5 iunie 1930 s-a înființat noua Episcopie a Maramureșului, cu sediul la Baia Mare, având 201 parohii românești și 38 parohii rutene³⁶. Deși cu un număr mai mic de credincioși decât biserica ortodoxă și biserica unită a obținut realizări deosebit de importante în domeniul învățământului și educației. Înainte de 1918 biserica unită avea 3 seminarii teologice; unul la Blaj care pregătea și clerul eparhiei din Lugoj și pe cel al vicaristului rutean, al doilea la Gherla și al treilea la Oradea. În perioada interbelică toate au primit gradul de academie, cel din Gherla fiind mutat la Cluj. În Gherla a existat și înainte de 1918 și în perioada interbelică o școală normală de învățători, cu secții pentru băieți și fete, anul de înființare a primei secții fiind 1859, ca și seminarul de teologie³⁷. În Oradea funcționa de peste 150 de ani școala normală greco-catolică, care a dat numeroși învățători pentru zona de frontieră a Transilvaniei. Tot de Episcopia Oradei a ținut și Liceul de băieți din Beiuș, înființat în 1828, unul din puținele licee

33. *Ibidem*, pag. 22

34. *Ibidem*, pag. 22-23.

35. *Ibidem*, pag. 23.

36. *Ibidem*.

37. *Ibidem*, pag. 24.

românești ce au funcționat înainte de 1918. În anii 1914-1915 și 1918-1919 au funcționat și la Lugoj o școală normală și un seminar³⁸.

Centrul educativ al bisericii unite a rămas Blajul. Din secolul al XVIII-lea și aproape până la Unirea din 1918, acest modest orășel a fost cel mai important centru școlar al românilor din Transilvania. Mitropolitul unit Vasile Suciucare a păstorit arhiepiscopia din Blaj din 1919 și până în 1935 a avut meritul de a da o nouă strălucire acestui vechi titlu de glorie al Blajului. Astfel, s-au înmulțit numărul școlilor în perioada interbelică. În această perioadă au funcționat: Academia teologică cu seminar, Liceul de băieți cu internat, Școala normală de învățători cu internat, Liceul comercial de băieți cu internat, Gimnaziul industrial de băieți cu internat. Școala de menaj cu internat, apoi liceul de fete. Școala normală de fete, Liceul comercial de fete cu internat al tuturor școlilor secundare de fete, precum și un curs profesional pentru ucenici industriali și comerciali. Alături de aceste școli trebuie amintită și instituția numită Biblioteca centrală a Mitropoliei, care într-o lungă perioadă istorică a fost cea mai valoroasă dintre bibliotecile românești din Transilvania, prin bogăția și raritatea colecțiilor ei de carte și manuscrise³⁹.

Și activitatea pur religioasă a acestei biserici este demnă de trecutul ei glorios. Ca și biserica ortodoxă, după 1918, biserica unită și-a putut consacra puterile cele mai multe misionarismului creștin, care formează însăși menirea lor. Înainte de unire, sub dominația străină, ambele biserici românești erau nevoite să parăze continuu loviturile acestei dominații, trebuind să se dedice îndatoririi principale de a ocroti și îndruma întreaga viață a națiunii române. Acum, după 1918, când statul român unificat proteja bisericile naționale și luase asupra sa grija față de existența națiunii sub aspect social, biologic și cultural, cele două culte s-au putut dedica hotărâtor menirii lor specifice, cu caracter moral-religios. Amintitul mitropolit Vasile Suciucare și-a ales drept scop al păstoririi sale „reîncreștinarea românilor”⁴⁰. Chiar și instituțiile de învățământ și educație create în perioada interbelică aveau să servească acestui scop. S-au înființat pentru cler exerciții spirituale obligatorii la 3 ani, s-au făcut numeroase vizite canonice, mai ales în regiunile nepăstuite locuite de români ca Munții Apuseni și regiunea secuilor, a fost ajutată diaspora românească din SUA și întreaga Americă, prin trimiterea de preoți misionari calificați. Un avânt deosebit a luat și viața monahală. Biserica unită avea dinainte de 1918 ordinul călugăresc al Sfântului Vasile cel Mare, iar în perioada interbelică s-a înființat Ordinul Părinților Asumpționiști și Congregația Surorilor Maicii Domnului, care din 1937 avea filiale la Blaj, Aiud, Craiova, Cluj, Geoagiu de Jos, Sighișoara și Turda⁴¹.

A sporit și numărul instutelor de caritate. La Blaj a funcționat un orfelinat, un azil de bătrâni, un azil al preoților deficienți și un ospiciu de preoți. Au sporit

38. *Ibidem*.

39. *Ibidem*, pag. 24-25.

40. *Ibidem*, pag. 25.

41. *Ibidem*, pag. 26.

mult asociațiile religioase. În 1937 arhidieceza Blajului avea 738 de unități ale acestor asociații, cu un număr total de 45.735 membrii⁴².

O activitate misionară au avut în perioada interbelică și mănăstirile unite de la Bicsad din Maramureș și de la Prislop din Țara Hațegului. Prin această deosebită activitate misionară s-a reușit ca aproape fiecare parohie greco-catolică să aibă o asociație cultural-religioasă, se organizau pelerinaje la locuri sfinte și mănăstiri.

Și biserica națională greco-catolică a folosit în activitatea ei apostolatul laic. Acest apostolat s-a făcut mai ales prin „Asociația Generală a Românilor Uniți” cunoscută mai ales prescurtat AGRU și constituită în Blaj, în toamna anului 1929. Scopul acestei asociații a fost stabilit prin statute și prevedea în principal următoarele:

1) susținerea, apărarea și realizarea intereselor bisericii române unite cu Roma;

2) adâncirea vieții sufletești religioase a membrilor și intensificarea educației religioase;

3) îndrumarea vieții politice și private, potrivit eticii creștine, în sentimentul iubirii de neam și de patrie;

4) combaterea curentelor sociale și religioase cu caracter sectant, distructiv, antinațional și anticreștine⁴³.

AGRU avea și o secție pentru studenți. Activitatea AGRU s-a concretizat prin conferințe sau șezători cultural-religioase, coruri și fanfare, opere de asistență socială, îngrijiri de biserici, cimitire și troițe, pelerinaje. În toată perioada interbelică AGRU a avut o extindere foarte mare și avea numeroase organizații în toate eparhiile⁴⁴.

Cele două biserici naționale din Transilvania-ortodoxă și greco-catolică – au susținut atât material cât și spiritual și publicarea a două reviste cu caracter religios și cultural, în perioada interbelică. Aceste două reviste numite „Revista Teologică” editată la Sibiu de către Mitropolia ortodoxă a Transilvaniei și „Cultura creștină” editată la Cluj de biserica unită. Aceste două reviste au avut o largă circulație și au constituit instrumente de cea mai mare importanță pentru susținerea activităților specifice ale celor două culte. În aceste reviste au apărut articole, studii, comentarii ale unor personalități de vârf atât din cadrul ierarhiei bisericești, cât și ale unor oameni de cultură mireni din perioada interbelică. Au fost publicate materiale referitoare la problemele specifice religioase (probleme de dogmă religioasă, misiunea spirituală a bisericii, combaterea sectelor religioase străine neamului, îndatoririle preoților, pregătirea teologică a acestora, educația religioasă a tineretului și a întregii populații), dar și probleme sociale (combaterea alcoolismului, a concubinajului, îngrijirea bolnavilor, ajutoare pentru cei săraci, văduve și orfani, educația civică a populației), precum și probleme culturale (istoria bisericii, istoria neamului românesc, principii și metode de instrucție și

42. *Ibidem*.

43. *Ibidem*, pag. 27.

44. *Ibidem*.

educație generală, problema școlilor confesionale, predarea învățământului religios în școlile de stat și particulare).

Evident că în paginile celor două reviste religioase au apărut și materiale care susțineau interesele uneia sau celeilalte din cele două biserici naționale, mai ales în perioada încheierii Concordatului cu Roma și a ratificării acestui acord, precum și relațiile dintre biserică și stat. Se poate afirma că cele două reviste au fost în perioada interbelică unele dintre cele mai prestigioase publicații, de larg interes și de un înalt profesionalism.

După cum se știe, în Transilvania, în perioada interbelică, ca de altfel de multe secole, trăia și activa și o numeroasă populație de diferite origini etnice: maghiari, germani, sârbi, ruteni, slovaci și cehi etc. și care erau de credințe și rituri diferite. Ca urmare aici erau și religii cu o bogată tradiție și funcționalitate precum cea romano-catolică, protestantă, evanghelică-luterană, unitariană etc. Tuturor acestor culte și populațiilor minoritare care le practicau, statul român prin Constituția din 1923, le-a asigurat drepturi egale cu bisericile românești naționale, dreptul de a-și practica literar cultul religios național specific, fără nici o îngrădire sau amestec din afară. Toate aceste religii ale minorităților din Transilvania au avut un rol deosebit în susținerea specificului național al minoritarilor, în susținerea spirituală și materială a specificului lor cultural, al limbii și culturii lor materne și tradiționale. Toate aceste religii ale minorităților naționale au avut un rol deosebit, în perioada interbelică, în susținerea școlilor confesionale minoritare răspândite în toate părțile Transilvaniei, unde aceste minorități erau puternic grupate, s-au constituiau majoritatea în unele localități. Paralel cu învățământul confesional minoritar, în limba națiunii respective, bisericile minoritare amintite susțineau material și spiritual și diferite societăți și asociații culturale, sociale, misionare pentru aceste populații, având un rol capital în păstrarea și dezvoltarea culturilor naționale etnice, a specificului și identității naționale ale etniilor pe care le reprezentau. Toate aceste biserici, atât cele românești cât și cele minoritare, au contribuit împreună, și cel mai adesea fără conflicte majore între ele, mai ales la nivelul inferior al ierarhiei bisericesti, la dezvoltarea culturală deosebită a Transilvaniei din perioada interbelică.

În județul Hunedoara, puternică și străveche vatră de trăire materială și spirituală românească, viața bisericească a clerului și credincioșilor aparținând celor două biserici naționale – ortodoxă și greco-catolică – s-a desfășurat în aceeași condiții istorice vitrege și a întâmpinat aceleași greutăți ca și în întreaga Transilvanie, înainte de 1918. Cu toate acestea, în toate veacurile de dominație străină și mai ales în a doua jumătate a secolului XIX și în primele decenii ale secolului XX, bisericile naționale românești și-au făcut cu prisosință datoria față de de populația românească din zonă, sub toate aspectele: religios, cultural, social, național propriu zis. Se poate afirma că întreaga viață spirituală, culturală, socială, națională a populației românești hunedorene a fost îndrumată, susținută material și spiritual și apărată în fața atacurilor dominației străine de către cele două biserici naționale. Ne vom limita la enumerarea unora dintre aspectele

importante ale acțiunilor desfășurate de bisericile naționale românești din județul Hunedoara, în perioada dualismului austro-ungar.

Astfel, viitorii preoți ai parohiilor hunedorene au fost pregătiți în institutele teologice patronate de biserică, din Sibiu pentru ortodocși și din Blaj pentru greco-catolici. Aici se primeau absolvenți de gimnaziu, iar după 1918, aceste institute au fost ridicate la rangul de academii. Trebuie amintit apoi faptul că în 1868 mitropolitul Andrei Șaguna, cu concursul protopopului Iosif Bașa a deschis la Brad un gimnaziu ortodox, care alături de cel de la Brașov, erau singurele școli secundare ortodoxe, îndrumate și susținute de biserica ortodoxă. Aici au funcționat profesori distinși pe Pr. Dr. Pavel Oprișa, Vasile Damian și alții care prin munca lor, au pregătit numeroase generații de intelectuali, recrutați în deosebi din satele hunedorene și întreaga zonă a Munților Apuseni⁴⁵.

Biserica greco-catolică susținea material și coordona spiritual și educativ o preparandie la Hațeg, prin Vicariatul greco-catolic cu sediul în acest oraș și care la fel a contribuit la formarea unor întregi generații de intelectuali români, cu contribuții la emanciparea culturală și națională a populației românești din zonă⁴⁶.

Tot în perioada amintită și pornind de la inițiativa lui Șaguna, s-au înființat noi școli confessionale ortodoxe în tot județul Hunedoara, iar posturile de învățători erau ocupate de absolvenți ai secției pedagogice a Institutului teologic-pedagogic din Sibiu sau chiar de preoți absolvenți ai acestor școli. Protopopii îndeplineau funcția de inspectori școlari. Un rol deosebit de important au avut protopopii Vasile Pipoș din Geoagiu (1831-1907), Ioan Rațiu din Hațeg (1827-1891), foști profesori la institutul din Sibiu, Ioan Papiu din Deva (1833-1907), și Vasile Demian din Brad⁴⁷.

În Vicariatul greco-catolic al Hațegului s-au înființat mai multe școli confessionale populare, prin strădaniile învățatului vicar Ștefan Moldovan. Acesta a făcut o serie de cercetări cu caracter istoric, în toate parohiile subordonate: istoria parohiilor, mănăstiri, cărți vechi, documente. De la el au rămas două volume, de o mare valoare istorică. Cercetările au fost apoi continuate, la începutul secolului nostru de viacarul Iacob Radu, care a scris și istoria Vicariatului⁴⁸.

În cursul anului 1877, cu prilejul războiului de independență dus de România, și în județul Hunedoara cu o însuflețire deosebită s-au făcut colete de bani și îmbrăcăminte pentru ajutarea răniților, văduvelor și orfanilor de război. S-a manifestat în acest fel deplină solidaritate ce exista între românii transilvăneni și cei de dincolo de Carpați. În cea mai mare parte colectele s-au făcut de către preoți și preotese. Dintre preoții hunedoreni cu activitate deosebită, trebuie amintit tânărul protopop de Dobra, Romul Crainic, care a avut și mari neplăceri, fiind anchetat de autoritățile maghiare locale din Ilia. Pe lista sa de colecte apar

45. Mircea Păcurariu, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, pag. 101, în „Episcopia Aradului, istoria, viață culturală, monumente de artă”, Arad, 1989, p. 81-107.

46. Arh. St. Deva, fond „Vicariatul greco-catolic Hațeg”; vezi documentele din anii 1796-1918.

47. Mircea Păcurariu, *op. cit.* pag. 102.

48. *Ibidem*.

18 preoți și două preotese din satele din jurul Dobrei. Un alt preot ce s-a remarcat acum a fost Ștefan Grațian din Ostrovul Mare, alături de 9 preoți și două preotese. Pe o listă de subscripții din Deva apar 4 preoți. Numeroși preoți apar pe listele de subscripție din Orăștie, Hațeg, Hunedoara, Brad etc⁴⁹. După câțiva ani în procesul Memorandumului apare numele aceluiași inimos și aprig român, protopop al Dobrei, Romul Crainic. El a figurat ca inculpat, alături de cei 25 de membrii al Comitetului Executiv al P.N.R., fiind acuzat că a răspândit 20 exemplare din Memorandum. La anchetă a declarat că nu răspunde la întrebări decât în cazul când i se pun în limba română, neșemnând nici procesele verbale, pe motiv că nu sunt redactate în românește. Scapă de a fi întemnițat, numai că era foarte bolnav⁵⁰. Mulți preoți hunedoreni au fost implicați în procese politice sau de presă și întemnițați de către autoritățile maghiare, pentru atitudinile lor politice românești. Astfel, preotul Petru Lascău din Vălișoara a fost întemnițat în 1908 la Seghedin pentru că participase în fruntea credincioșilor săi, la alegerile de deputați din Deva, sprijinind pe candidatul român Aurel Vlad⁵¹. Preotul Iosif Stupineanu din Bârcea Mare a fost condamnat la 3 luni închisoare și o mare amendă pentru că ceruse copiilor din sat să-l salute numai în limba română⁵².

Un rol de seamă în viața națională și politică dar și culturală a românilor din ținuturile hunedorene la începutul secolului XX, l-a îndeplinit protopopul Vasile Damian din Brad (1855-1919). Făcând studii strălucitoare de teologie la Sibiu și filosofie la Viena, a fost numit protopop la Brad în 1884, funcție îndeplinită până la moarte, el fiind mulți ani (1884-1894) și director al gimnaziului ortodox de aici. Din 1905 și până în 1918 a fost ales, în toate legislaturile, ca deputat în parlamentul din Budapesta, în cercul electoral Baia de Criș, din partea P.N.R. În această calitate, în numeroase luări de poziții, a subliniat și susținut drepturile inalienabile ale românilor, vechimea și continuitatea lor în Transilvania. A luat cuvântul în 1907 la discutarea cunoscutei legi școlare Appony, în 1909 când s-a discutat problema veniturilor preoțești, în 1911 și 1913 când a luat apărarea școlilor confesionale și populare românești transilvănene, subvenționate de biserică, în 1914 când s-a opus unui proiect de lege privitor la circumscripțiile electorale, dezavantajos pentru români⁵³.

Și preoții reprezentanți ai bisericii unite din județul Hunedoara s-au făcut remarcați prin atitudinea lor deschisă în favoarea apărării drepturilor naționale și culturale ale românilor. Astfel, la 23 iulie 1908, Iacob Nicolescu, preot unit în Clopotiva și președinte al senatului școlar protestează la Episcopia greco-catolică din Lugoj și la autoritățile comitatense, opunându-se amestecului statului maghiar în problemele școlilor confesionale și critică politica de deznaționalizare prin impunerea limbii maghiare ca limbă de predare⁵⁴. Un alt reprezentant hunedorean al bisericii unite care s-a remarcat în sprijinirea și

49. *Ibidem*.

50. *Ibidem*.

51. *Ibidem*.

52. *Ibidem*.

53. Eugen Greceanu, *Contribuții cu privire la viața și activitatea protopopului Vasile Damian* în „Mitropolia Banatului”, an. XXXVI, 1986, nr. 3, pp. 23-30.

54. Arh. St. Timișoara, fond. „Episcopia greco-catolică Lugoj” dos. 44/1908, f. 1-2.

apărarea drepturilor românilor la o cultură națională și în limba maternă a fost Ștefan Radic, protopop greco-catolic din Petroșani. La 1 noiembrie 1898 el protestează public, atât la Episcopia din Lugoj cât și la autoritățile comitatului, împotriva predării în limba maghiară a religiei către elevii români de la școlile de stat⁵⁵. Dintr-un ordin al Episcopiei greco-catolice din Lugoj către Vicariatul greco-catolic Hațeg pentru a face o anchetă, aflăm că preotul Iosif Stupinean și capeleanul I. Pataky din Lunca Cernii au pomenit în biserică pe fruntașii români ai revoluției de la 1848, cu ocazia aniversării a 50 de ani de la Adunarea de la Blaj din 3/15 mai ⁵⁶.

Nu putem însă trece peste alt aspect deosebit și relevant pentru rolul celor două biserici naționale românești în susținerea identității naționale și culturale a românilor, din acele vremuri vitrege poporului român. Acest aspect se referă la cooperarea reprezentanților celor două confesiuni naționale, de cele mai multe ori, în apărarea și susținerea materială și spirituală a intereselor românilor hunedoreni și din toată Transilvania.

În județul Hunedoara această cooperare s-a făcut, cu rezultate remarcabile, în susținerea materială și spirituală precum și în apărarea intereselor școlii românești confesionale. Acolo unde una dintre cele două biserici nu putea face față singură greutăților și necesităților susținerii unei școli confesionale sau în fața atacurilor la care erau supuse aceste școli din partea autorităților dominante, aceste două biserici își uneau eforturile, în interesul propășirii culturale a românilor. Astfel, la 5 iunie 1879, protopopul greco-catolic din Petroșani, Ștefan Radic în raportul către Episcopia Lugojului privind situația școlilor confesionale, opinia pentru înființarea de școli comune ale credincioșilor ortodocși și uniți și nu era de acord cu introducerea în școlile confesionale a limbii maghiare, pe care învățătorii nu o cunoșteau⁵⁷. La fel, într-un raport al protopopului Hunedoarei, Ioan Fodor, privind situația școlilor din protopopiat, la 7 iulie 1879, către Episcopia Lugojului, propunea înființarea de școli comune pentru copii ortodocși și uniți în localitățile Boș, Ghelari și Hunedoara⁵⁸.

La 27 noiembrie 1885, senatul bisericii greco-catolice din Mintia dădea o declarație privind înțelegerea încheiată între credincioșii uniți și cei ortodocși ca elevii ortodocși să poată frecventa școala confesională greco-catolică de aici⁵⁹. Într-un alt raport al protopopului greco-catolic din Petroșani, Ștefan Radic, către Episcopia Lugojului se anunța înțelegerea încheiată de acesta cu protopopul ortodox din Hațeg privind înființarea unei școli române cu un învățător „ambulant” pentru mai multe sate (Federi, Fizești și Ohaba Ponor) care să fie susținut de membrii ambelor comunități religioase⁶⁰. Aceste exemple de cooperare între

55. *Ibidem*, dos. 94/1898, f. 1.

56. *Ibidem*, dos. 41/1898, f. 2-3.

57. *Ibidem*, dos. 2/1879, f. 1.

58. *Ibidem*, dos. 5/1879, f. 1-2.

59. *Ibidem*, dos. 14/1907, f. 1

60. *Ibidem*, dos. 18/1887, f. 6.

cele două biserici naționale sunt multiple și au avut un rol deosebit în pășirea românilor pe calea educației, culturii și civilizației naționale.

Cauza unității naționale și culturii românilor a fost îmbrățișată și susținută cu entuziasm și de ziarele și revistele românești apărute pe meleaguri hunedorene și mai ales la Orăștie. Aceste ziare și reviste erau, în cea mai mare parte emanații ale bisericilor naționale ortodoxă și unită, care le susțineau și din punct de vedere material. Astfel, foaia numită „Libertatea” din Orăștie (1902-1933) a fost întemeiată și redactată de preoții ortococși de la Protopopiatul ortodox Orăștie. Din 1905 „Libertatea” era însoțită de „Foaia Interesantă”, cu bucăți literare pentru popor, redactată de aceeași preoți, foaie care a apărut apoi și la București și la Cleveland, la fel ca și sora ei mai mare⁶¹. Din 1906, pe lângă aceste două ziare, s-a inițiat și o revistă cu caracter economic. „Tovărășia” redactată de economistul Vasile Osvadă, cu îndrumări pentru țărani și economia casnică țărănească, iar din 1909 a apărut un ziar umoristic „Bobîrnaci”, redactat de Emil Borcea. La aceste patru ziare și reviste au colaborat și unii dintre cei mai mari scriitori din vechea Românie⁶². De altfel în Orăștie apărea și ziarul politic românesc „Revista Orăștiei” al cărui redactor a devenit la 13 ianuarie 1897, Munteanu Ioachim, intelectual local⁶³.

Preoțimea hunedoreană și-a avut partea ei de pătimire, de suferințe fizice și morale și în timpul primului război mondial. Se știe că autoritățile maghiare au arestat și deportat atunci sute de preoți români, aparținând ambelor biserici naționale, mai ales după august 1916, când România a declarat război Austro-Ungariei. Între acești preoți, cel mai mult au avut de suferit, cei din Valea Jiului și Țara Hațegului, unde au ajuns și trupele armatei române. Menționăm aici pe venerabilul preot Avram Stanca din Petroșani, care după intrarea armatei române în Valea Jiului, s-a pus în slujba ei, oferind o serie de informații și pomenind pe regele României în slujbe. Când armata română s-a retras, el a rămas, fiind bolnav și în vârstă, suferind chinuri și anchete cumplite din partea autorităților maghiare revenite, murind în scurt timp⁶⁴. Printre preoții arestați amintim pe Isidor Saturn din Merișor, Nicolae Gârbea din Baru Mare, preoți ortococși, precum și Victor Sandru din Lupeni, Teofil Crișan, protopop vicar în Hațeg, Vasile Bora din Coroiești, preoți greco-catolici⁶⁵. Alți preoți s-au retras cu armata română în septembrie 1916, ca Teofil Ioanovici din Livezeni, Ioan Duma din Petroșani, Ioan Arad din Petrila, Simion Suciuc din Petrila-Lunca și alții⁶⁶.

Un alt aspect care trebuie amintit, este cel al acțiunilor desfășurate de cele două biserici naționale prin reprezentanții lor preoți, este cel al înființării, îmbogățirii și utilizării bibliotecilor parohiale, bibliotecilor școlilor confesionale și bibliotecilor populare. Apoi preoții au constituit și în județul Hunedoara, alături

61. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, pag. 104.

62. *Ibidem*.

63. Arh. St. București, *Colecția „Microfilme Ungaria”*, toia 85, cadru 73.

64. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, pag. 104.

65. *Ibidem*, pag. 105.

66. *Ibidem*.

de învățători, sufletul despărțămintelor ASTRA și a comitetelor locale ale acesteia, de la sate și orașe.

La sfârșitul anului 1918, suferințele și jertfele au luat sfârșit prin prăbușirea imperiului austro-ungar și formarea statului național unitar român, prin actul Unirii de la Alba Iulia la 1 decembrie 1918. La istorica adunare din orașul Unirii, au fost și 155 delegați oficiali hunedoreni, fie aleși de popor, fie trimiși de biserică, asociații culturale, reuniuni de femei, de meseriași și de muncitori. Între aceștia, 47 reprezentau cele două biserici și școlile confesionale: 12 protopopi, 9 preoți, 18 învățători și 8 membrii mireni, membrii în forurile bisericești⁶⁷. Preoții au fost prezenți în număr mare în consiliile naționale române locale, fiind președinți și secretari ai acestora, iar mulți au participat la Alba Iulia, din entuziasm, alături de credincioșii lor, indiferent de confesiunea religioasă.

În concluzie se poate afirma limpede că cele două biserici naționale române din Transilvania au fost în totdeauna în fruntea și alături de poporul român în toată această perioadă vitregă a istoriei sale, ca de altfel în toate momentele de răscruce istorică, sprijinindu-i aspirațiile naționale, culturale, sociale și politice, spre o viață mai bună, mai omenească. Cele două biserici naționale și slujitorii lor preoții și-au făcut pe deplin datoria față de credincioșii lor, sprijinind sub toate aspectele aspirațiile acestora spre o viață națională proprie, fiind alături de ei în toate momentele grele, până la momentul înălțător de la 1 Decembrie 1918. În momentul realizării statului național unitar român, cele două biserici naționale veneau cu o bogată tradiție și un bogat tezaur de realizări în toate planurile, deci și în cel cultural.

În perioada interbelică și preoții hunedoreni, reprezentanți ai celor două biserici naționale – ortodoxă și unită – și-au desfășurat activitatea în noile condiții create după formarea statutului național român unitar, sub îndrumarea marelui om de cultură și ierarh bisericesc, mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului (1920-1955) pentru ortodocși și a mitropolitului unit Vasile Suciuc pentru greco-catolici, cea mai mare parte a clerului și-a îndreptat atenția spre problemele misionare–pastorale. Acest fapt s-a datorat în primul rând, ca urmare a noilor realități românești, când statul român a preluat asupra sa multe din atribuțiile pe care le aveau, înainte de 1918, bisericile naționale românești din Transilvania. Ne referim în primul rând la procesul de educație și învățământ, care după 1918 treptat și apoi prin legea din 1924 a fost preluat de stat, prin înființarea școlilor de stat comunale cât și a celorlalte școli de grad superior. Apoi, statul român, prin legislația votată în perioada interbelică, a preluat și alte sarcini ce aparținuseră bisericilor, precum cea a construirii, funcționării căminelor culturale, a bibliotecilor școlare și publice, societăți culturale de tot felul, dar și asistența socială a populației, organizarea tineretului în diferite asociații și reuniuni și altele. Și totuși, în perioada interbelică, cele două biserici naționale românești au desfășurat o bogată activitate pe țărâm cultural, nu numai pe probleme misionar-pastorale.

67. *Ibidem*, pag. 105-106.

Și în județul Hunedoara reprezentanții celor două religii au trecut în primul rând la organizarea locală a bisericii, printr-o nouă arondare teritorială a protopopiatelor și parohiilor. În județ au funcționat în perioada interbelică următoarele protopopiate:

a) ortodoxe: Brad, Băița, Dobra, Deva, Orăștie, Geoagiu, Hunedoara, Hațeg, Pui și Petroșani;

b) greco-catolice: Vicariatul Hațeg, Lupeni, Orăștie și Hălmagiu.

După reorganizarea teritorială s-a trecut imediat la refacerea și reproducerea unor biserici ruinate sau distruse în timpul războiului, mai ales în Valea Jiului și o parte a Țării Hațegului. Dar pe măsură ce situația economică a țării și deci și a județului și implicit a populației s-a îmbunătățit, s-a trecut și la ridicarea de biserici noi în numeroase sate și orașe, multe din ele adevărate monumente de arhitectură, cum sunt cele din: Orăștie, Hunedoara, Deva, Brad, Călan, Ghelari, Sântandrei, Batiz, Strei, Alun, Vulcan, Petroșani, Aninoasa și altele⁶⁸. În marea majoritate a parohiilor hunedoarene, indiferent de confesiune, au luat ființă cercuri pastorale, pentru a favoriza cea mai bună lucrare pastoral-misionară a preoților.

Dar, cu toate că cea mai mare parte a funcțiilor culturale și de instrucție publică au fost preluate de statul român după 1918, bisericile naționale românești și-au continuat misiunea lor în aceste domenii, cel puțin în anumite perioade, când condițiile concret istorice o impuneau și când statul român trecea prin momente grele. În ceea ce privește învățământul și educația prin școlile confesionale și cu aportul preoților a continuat și după 1918, până în 1924, odată cu apariția Legii învățământului primar și normal primar și chiar și după această perioadă, în multe localități hunedorene. După cum s-a afirmat, până în 1918, învățământul primar românesc se făcea prin școlile confesionale, ale căror edificii erau proprietatea bisericii, învățătorii erau tot confesionali, plătiți de biserică și credincioșii săi, iar atunci când situația concretă o impunea – cum a fost cazul în timpul primului război mondial –, învățătorii care lipseau, fiind trimiși pe front sau nu se acopereau necesitățile, erau înlocuiți de preoții locali, pentru ca procesul de învățământ să nu stagneze. Evident că această situație nu s-a îmbunătățit imediat după 1918. În primul rând datorită evenimentelor din toamna anului 1918 și primele luni ale anului 1919, cursurile școlare sau nu se desfășurau deloc, sau numai cu mari întreruperi și fără să îndeplinească condițiile unui învățământ eficient și corespunzător. Acest fenomen nu putea fi tolerat de cele două biserici naționale românești, care se simțeau răspunzătoare pentru soarta poporului român și a educației și culturii acestuia. Ca urmare însă de la începutul anului 1919 cele două biserici prin circulare și ordine ale celor două mitropolii de la Sibiu și Blaj, au cerut oficiilor protopopești, parohiilor și tuturor învățătorilor confesionali să reia urgent și în condiții cât mai favorabile procesul de învățământ, prin începerea cursurilor școlare. Astfel, în circulara nr. 104 din 10 ianuarie 1919 a Mitropoliei Sibiului către protopopiatele, parohiile din

68 *Ibidem*, pag. 106.

subordine, se ordona reluarea imediată a cursurilor școlare: „...Am fost îndrumat organele noastre inferioare, preoți și învățători, ca să-și considere de principală și cea mai sfântă a lor datorință aducerea edificiilor școlare în bună stare și începerea instrucțiunii școlare, deoarece în multe din școlile noastre de pe sate, zidite și susținute cu mari jertfe, nu se face nici un fel de instrucțiune și copiii credincioșilor noștri sunt lăsați în grija sortii, lipsiți de lumina cunoașterii, spre rușinea părinților, spre paguba lor și a neamului întreg¹⁶⁹. Se condamnă în continuare, indiferența unor credincioși față de școală, ceea ce duce la menținerea acestora în întuneric și decădere morală. Libertatea obținută trebuie folosită în folosul neamului și nu pentru anarhie: „Libertate înseamnă, că de azi încolo mintea și brațele noastre nu vor mai istovi pentru folosul altora, ca până acum, ci toate puterile trupești și sufletești cu care ne-a înzestrat Dumnezeu suntem liberi a le pune în serviciul neamului nostru pentru a-l ridica la aceiași treaptă morală și culturală pe care se află celelalte neamuri glorioase înrudite cu noi¹⁷⁰. Acel nobil scop se putea obține numai prin luminarea minții și înnobilarea sufletelor, deci prin cultură, iar „...la cultură duce un singur drum, anume acela care trece prin școală¹⁷¹. Se afirma că fără școală nu este cultură și fără cultură nu este libertate, idee generoasă susținută de biserică din totdeauna, și înainte de 1918, când poporul român a aspirat la progres și civilizație. Creșterea copiilor fără a fi trecut prin școală este și un fapt împotriva învățăturilor creștine bisericesti. Se sublinia că și Resortul cultelor și instrucțiunii publice din Consiliul Dirigent a cerut la 30 decembrie 1918, ierarhiei bisericilor naționale românești să ia cele mai aspre măsuri pentru funcționarea normală a școlilor confesionale populare, pentru a se pune temelii solide României Mari. În finalul circularei se dispuneau câteva măsuri pentru a se remedia situația învățământului primar românesc. Prima măsură consta în convocarea tuturor învățătorilor școlilor confesionale, ca în termen de 8 zile să înceapă cursurile școlare. Pentru aceasta, învățătorii vor fi scutiți de a presta alte obligații publice, li se va asigura un salariu cu care să poată trăi în mod onorabil. Se făcea apel la toți absolvenții de cursuri pedagogice și la învățătorii diplomați, care nu ocupau posturi învățătoresci, să facă cerere pentru a fi numiți în locurile vacante. A doua măsură era dictată de necesitățile și situația învățământului primar care a suferit mult înainte de 1918 și mai ales în perioada războiului. Deoarece numărul învățătorilor calificați era redus și necesitățile mari și pentru că existau multe posturi vacante, iar numărul copiilor de vârstă școlară era destul de mare, Mitropolia Sibiului considera că: „...Preoții noștri sunt datori să prevadă instrucțiunea școlară în toate comunele în care lipsesc învățătorii cu pregătire specială¹⁷². Astfel, că preoții, care și până atunci au vegheat la desfășurarea învățământului primar românesc, își vor aduce și acum contribuția la propășirea neamului pe calea culturii și civilizației. În paralel, Mitropolia Sibiului s-a preocupat și de pregătirea

69. Arh. St. Deva, fond. „Protopopiatul ortodox român Deva”, dos. 1/1919, f. 1.

70. *Ibidem*.

71. *Ibidem*.

72. *Ibidem*.

unor noi generații de învățători cu o pregătire superioară și conformă cu necesitățile noului învățământ românesc în curs de modernizare. Astfel, în circulara nr. 7031 din 7 septembrie 1919, Mitropolia Sibiului împreună cu Resortul cultelor și instrucțiunii din Consiliul Dirigent trimitea dispozițiile necesare către oficiile parohiale și protopopești pentru reorganizarea școlilor normale unde "...Elevii vor primi o pregătire specială mai temeinică și astfel în învățământul primar vor putea cu mai multă ușurință realiza scopul urmărit de școala primară"⁷³. Sunt fixate condițiile de recrutare a elevilor, durata cursurilor școlare, programe de pregătire precum și sprijinul material necesar susținerii acestor școli, asigurat atât de biserică și de stat.

Astfel de măsuri și dispoziții pentru reluarea de urgență a cursurilor școlare, asigurarea cadrelor învățătoarești necesare, funcționarea preoților ca învățători unde este necesar, sprijinul material acordat școlilor sunt luate și de către Mitropolia Blajului, prin mai multe circulare și ordine succesive din anul 1919⁷⁴.

Cele două biserici naționale românești au manifestat o grijă deosebită pentru începerea în cât mai bune condiții a noului an școlar 1919/1920, pentru a evita cât mai mult cu putință greutățile și greșelile din anul precedent în circulara 7067/1919 a Mitropoliei Sibiului se fixa ca dată de începere a cursurilor școlare, ziua de 1 octombrie 1919⁷⁵. Se dispunea ca acolo unde nu sunt învățători calificați, să fie numiți suplinitori, dacă este posibil, iar acolo unde nu sunt alte posibilități, preoții să preia și funcția de învățători și vor începe instrucția școlară la timp. Concomitent preoții erau și directori școlari, ei dirijând și controlând procesul de învățământ. Sunt fixate și unele schimbări în programa de învățământ, față de cea veche. Astfel, în locul limbii maghiare, istoriei și geografiei maghiare se vor preda, evident limba română, istoria și geografia României Mari⁷⁶. Ca manuale școlare vor fi folosite numai cele admise de Resortul cultelor și instrucțiunii publice din Consiliul Dirigent. Pentru ca viitorul școlii primare românești să fie asigurat, oficiile protopopești trebuiau să raporteze urgent necesitățile de învățători calificați, pentru a se putea lua măsurile ce se impuneau⁷⁷.

În localitățile județului Hunedoara învățământul primar se desfășura și întâmpina același greutate ca și restul Transilvaniei. Ca urmare, conformându-se circularilor și ordinelor forurilor superioare bisericești, cât și tradiției glorioase în acest domeniu a slujitorilor bisericii, protopopiatele și parohiile hunedorene au trecut imediat și cu însuflețire la relansarea și modernizarea învățământului primar. În primul rând s-a trecut la repararea, renovarea și dotarea cu cele necesare a edificiilor școlare, care au avut mult de suferit în timpul războiului. Aproape peste tot în județ aceste școli au fost renovate și uneori chiar înzestrate cu câte încă o sală de clasă, precum și cu rechizitele, manualele școlare, materialul didactic și mobilierul necesar, în proporția în care o permiteau

73. Arh. St. Deva, *fond. „Protopiatul ortodox Hunedoara”*, dos. 2/1919, f. 35.

74. Arh. St. Deva, *fond. „Vicariatul greco-catolic Hațeg”*, dos. 2/1919, f. 4, 12 și 19.

75. Arh. St. Deva, *fond. „Protopiatul ortodox Orăștie”*, dos. 2/1919, f. 56.

76. *Ibidem*.

77. *Ibidem*.

78. Deva, *fond. „Protopiatul ortodox Brad”*, dos. 2/1920, f. 48-49.

condițiile materiale grele ale vremii. Astfel, într-un raport al protopopului din Brad către Mitropolia Sibiului se arăta că numai în acest protopopiat s-au renovat și înzestrat cca. 25 de școli primare confesionale. Într-un tabel întocmit de vicarul Hațegului în iulie 1920, se arăta că în parohiile greco-catolice din subordine, au fost renovate și înzestrate material un număr de 14 școli confesionale unite⁷⁹.

Situații asemănătoare au fost raportate în anii 1919-1923 de către toate protopopiatele hunedorene ortodoxe sau unite. Sume importante de bani au fost date de cele două mitropolii din Sibiu și Blaj pentru repararea unor școli confesionale. Un exemplu îl constituie școlala confesională unită din Băărăști care a primit 80.000 lei de la Mitropolia Blajului⁸⁰, și școala confesională ortodoxă din Simeria care a primit 50.000 lei de la Mitropolia Sibiului⁸¹. Cele două biserici naționale și protopopiatele hunedorene au făcut mari eforturi materiale și pentru asigurarea manualelor școlare și materialul didactic necesar școlilor. Un exemplu îl constituie Protopopiatul ortodox Hațeg, care prin eforturi financiare proprii și cu sprijinul Mitropoliei Sibiului, a asigurat școlilor confesionale ortodoxe din parohiile subordonate, în anul școlar 1922/1923, toate manualele necesare, ajutând în primul rând copiii orfani sau provenind din familii sărace⁸².

Foarte mulți preoți au funcționat ca învățători în școli confesionale sau chiar în unele de stat, atunci când cadrele calificate lipseau. În Protopopiatul ortodox Brad, în anul 1920 din 23 de învățători confesionali erau preoți 83 și școlile confesionale greco-catolice din subordinea Protopopiatului greco-catolic Orăștie funcționau 7 preoți ca învățători, acolo unde nu erau cadre calificate⁸⁴. De altfel se știe că, cu mult timp înainte, viitorii preoți ortodocși și uniți primeau în seminariile și academiile teologice și o pregătire pedagogică, tocmai pentru a putea face față unor astfel de situații. Tot în primii ani de după 1918, mulți preoți au funcționat și și-au consacrat apoi întreaga viață carierei de profesor în școlile secundare din județul Hunedoara. Preotul Ion Ignaton a funcționat până la pensionare ca profesor de muzică la liceul real din Deva⁸⁵. Alți doi preoți, Ioan Duma din Petroșani și Teofil Ioanovici din Livezeni vor funcționa mulți ani la liceul din Petroșani ca profesori⁸⁶. Cazuri de acest fel sunt multiple. Dar pe măsură ce necesarul de învățători calificați va fi acoperit cu noile promoții de învățători ai Școlii normale din Deva, numărul preoților ce funcționau ca învățători în școlile hunedorene, va scădea. Însă, când condițiile istorice vor determina din nou intrarea învățământului primar într-o perioadă de criză de cadre calificate, cele două biserici naționale vor acționa cu aceeași promptitudine și grijă pentru soarta educației copiilor, ca întotdeauna. Astfel, în anii 1938-1940, când primejdiile externe care amenințau România a făcut necesară concentrarea

79. Arh. St. Deva, *fond. „Vicariatul greco-catolic Hațeg”* dos. 2/1920, f. 11-13.

80. *Ibidem* dos. 2/1921, f. 3.

81. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul ortodox Hațeg”* dos. 2/1922, f. 8.

82. *Ibidem*, dos. 1/1923, f. 10.

83. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul ortodox Brad”* dos. 1/1920, f. 128.

84. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul greco-catolic Orăștie”* dos. 1/1921, f. 4-5.

85. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul ortodox Brad”* dos. 1/1920, f. 12.

86. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul ortodox Hațeg”* dos. 1/1919, f. 24-26.

În armată a unui număr mare de învățători, la dispozițiile date de ierarhiile superioare bisericești ortodoxe și unite, mulți preoți vor intra din nou în învățământ, pentru a suplini pe învățătorii concentrați. Un exemplu în această privință îl constituie cazul școlilor din patru localități aflate pe teritoriul Protopopiatului Băița⁸⁷. Într-o situație înaintată de Vicariatul greco-catolic Hațeg, la sfârșitul anului 1939 către Episcopia Lugojului, se specifica că la școlile primare comunale din Țara Hațegului, funcționau 11 preoți uniți ca învățători, în locul celor concentrați⁸⁸. Cazuri asemănătoare au fost raportate în toate protopopiatele hunedorene, ortodoxe și unite.

Dar trebuie subliniat faptul important că preoții au fost prezenți în permanență în școli, chiar dacă nu ca învățători. Ei au fost în toată perioada interbelică, cei care s-au ocupat de învățământul religios, cu un rol fundamental în educarea moral-religioasă a copiilor și tineretului român. Prin lege, în cadrul programelor educaționale și de învățământ, un rol important și cu rezultate benefice, l-au avut orele de religie, în care pe lângă pregătirea elevilor pentru cunoașterea istoriei bisericii, a Bibliei și a altor scrieri creștine sfinte – deci educația religioasă – se făcea și educație moral-cetățenească, socială și chiar economică a viitorilor cetățeni români. Prin lege a fost prevăzută calitatea de catihet și a preoților care predau religie în școli și principala lor menire era de educare a tineretului în spirit românesc și a credinței strămoșești, cum se specifica în decizia de numire a preotului din Băița ca și catihet în școala din comună⁸⁹. Rolul preotului în școală a fost considerat de cea mai mare importanță de însuși statul român: „Va câștiga viața fiecărui credincios în parte, va câștiga biserica, neamul, statul și nu va pierde școala”⁹⁰. Dacă într-o perioadă, orele de religie au fost predate și de către învățători (1924-1932), de acum s-a considerat că biserica trebuie să fie prezentă direct, prin slujitorii ei preoții, în mijlocul procesului de educație a elevilor și tineretului: „...biserica trebuia înviorată și împărtășită de altă înțelegere din partea credincioșilor ei de mâine, neamul se cerea adus pe drumul trasat de sensibilitatea specifică a sufletului său și de istoria pământului de care e legat: statul cerea să i se dea reazemul sufletesc, de care se împărtășea altădată și biserica nu se putea sustrage de la îndatorirea de a le satisface”⁹¹. Revenirea preotului în școală va fi încununată de succes: „...numai dacă preotul va vrea să ducă în școală, ceea ce se aștepta: o lume nouă, ideal adevărat, o atmosferă creștinească, care vor fi asigurate dacă el va fi o personalitate religioasă de prim rang în al cărui suflet credința arde și dogorește ca jarul și cu atâta putere, încât o aprinde și pe a celor din preajma lui”⁹².

Trebuie menționat că cele două biserici naționale conștinente de importanță și rolul preoților în promovarea educației și culturii poporului ca și de greutățile misiunii lor pastoral-misionare, au pus un accent deosebit pe pregătirea viitorilor

87. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopistu; ortodox Băița”*

88. arh. St. Deva, *fond. „Vicariatul greco-catolic Hațeg”* dos. 2/1939, f. 39-40.

89. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopistul ortodox Brad”* dos. 1/1920, f. 21.

90. Pr. Gheorghe Maior, *Preotul în școală*, Sibiu, 1932, p. 3.

91. *Ibidem*, pag. 4.

92. *Ibidem*, pag. 5.

preoți în academiile teologice de pe lângă cele două mitropolii transilvănene. Pregătirea teologică și culturală a viitorilor preoți trebuia să fie făcută temeinic și să acopere o sferă cât mai largă de domenii, deoarece preoții alături de învățători, constituiau și în perioada interbelică, principalii factori de răspândire a culturii, educației, moralei creștine a populației, în special la sate. Se poate afirma, fără a exagera că și preoțimea hunedoreană, așa cum reiese din documentele vremii, și-a făcut pe deplin datoria îndeplinindu-și menirea, contribuind din plin la progresul cultural și educarea populației din județ. Protopopiatele și parohiile hunedorene și slujitorii acestora, preoții, din ambele biserici naționale și-au adus contribuția la ridicarea culturală a populației și prin alte forme și mijloace.

Unul dintre acestea l-a constituit în perioada interbelică, acordarea de burse unor elevi și studenți merițoși și care nu aveau condiții materiale pentru a-și urma studiile. Așa, Protopopiatul ortodox Hațeg acorda în 1919, o bursă (stipendium) studentului Leon Parasca, care studia la Cluj. Bursa era acordată din fundația de ajutor „Nicolae Pop” și era prevăzută până la terminarea studiilor, dacă acest student se va dovedi sârguincios⁹³. Tot acest protopopiat acorda o bursă de studii studentului Octavian Moga din Petroșani⁹⁴. Protopopiatul greco-catolic Orăștie acorda 6 burse unor elevi ce studiau la liceul „Aurel Vlaicu” din Orăștie și care aveau o situație materială familială precară, dar erau foarte buni la învățătură⁹⁵. Protopopiatul ortodox Brad organiza periodic colecte de bani, la care cea mai mare contribuție o aduceau preoții, pentru a sprijini și îmbunătăți condițiile de viață ale elevilor din internatul liceului „Avram Iancu” din Brad, așa cum s-a întâmplat și în 1921⁹⁶. Vicariatul greco-catolic Hațeg acorda ajutoare bănești anuale pentru întreținerea internatului liceului comercial din Hațeg și în același timp dăruia manuale școlare elevilor săraci, dar buni la învățătură⁹⁷.

O altă modalitate prin care biserica s-a implicat și a susținut material învățământul primar, a fost cea a închirierilor localurilor fostelor școli confesionale românești către comunele politice, pentru funcționarea școlilor primare de stat, după apariția Legii învățământului primar și normal primar din 1924. De cele mai multe ori suma acestei chirii era modică sau nici nu se încasa, iar alteori sumele încasate erau folosite tot pentru înzestrarea școlii cu material didactic, manuale școlare, cumpărarea de cărți pentru bibliotecile școlare și parohiale. Un exemplu în acest sens îl constituie Protopopiatul ortodox Băița, care în 1930, în plină criză economică, a luat măsura de a nu încasa chiriile pentru edificiile școlare închiriate, mai mult, acordând și unele ajutoare materiale unor școli cum a fost cea din Nevoiaș.⁹⁸ Chiar dacă uneori se mai iscau conflicte între preoții parohiilor și administrația locală a comunelor politice în cea ce privește chiria pentru edificiile școlare foste confesionale, se poate afirma, după cum reiese din

93. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul ortodox Hațeg”* dos. 1/1919, f. 32.

94. *Ibidem*, dos. 1/1922, f. 10.

95. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul greco-catolic Orăștie”* dos. 2/1929, f. 11.

96. Arh. St. Deva, *fond. „protopopiatul ortodox Orăștie”* dos. 1/1921, f. 86.

97. Arh. St. Deva, *fond. „Vicariatul greco-catolic Hațeg”* dos. 2/1931, f. 15-16.

98. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul ortodox Băița”* dos. 2/1930, f. 11-13, 20.

documentele perioadei, că învățământul primar de stat, a folosit în toată perioada interbelică, aceste localuri, acolo unde erau corespunzătoare sau unde nu exista posibilitatea construirii unor edificii noi, satele respective având o situație materială grea iar statul român nu putea interveni prin ajutoare, datorită numeroaselor situații de acest fel din țară.

Participarea celor două biserici naționale – ortodoxă și unită – la actul de cultură în județul Hunedoara, ca și în întreaga țară, a îmbrăcat și alte aspecte, în afara celui de a sprijini învățământului și educației. Astfel, biserica ortodoxă și cea unită, preoții celor două confesiuni, au depus eforturi deosebite și au reușit să organizeze și la nivelul satelor și comunelor hunedorene a unor filiale ale asociațiilor și societăților religioase cu caracter moral, pastoral-misionar și educativ. Aceste asociații și societăți precum Frăția Ortodoxă Română, Asociația Sf. Gheorghe, Reuniunea femeilor ortodoxe române, AGRU, Reuniunile Marine ale femeilor greco-catolice au avut prin filialele locale din localitățile hunedorene un rol deosebit în desfășurarea actului de cultură de aici. Aceste asociații și societăți își desfășoară activitatea prin organizarea unor conferințe pe diferite teme culturale, literare, educație socială, șezători culturale, coruri, spectacole de teatru sau folclorice etc. Pentru a ilustra rolul bisericii și implicat al preotului în viața spirituală și culturală a unei comunități sătești hunedorene, vom prezenta raportul preotului parohiei din Criscior către Protopopiatul ortodox Brad, referitor la perioada 1926-1927⁹⁹. În acest raport se precizează că preotul și-a îndeplinit toate îndatoririle preoțești și în afara bisericii. Dacă ne referim la acțiunile acestui preot în afara bisericii, se poate arăta că acesta a ținut o serie de conferințe și predici poporului, în zilele de duminică și la sărbători, cu ocazia festivităților școlare și naționale, tălmăciri ale evangheliilor cu aplicări practice. În aceste conferințe și predici a combătut aspectele negative ale comportamentului unor credincioși precum ura, pisma, lăcomia, specula, goana după câștiguri cu orice preț, luxul, alcoolismul, necercetarea bisericii, dând exemple moralizatoare din Biblie și alte scrieri sfinte bisericesti, și preotul a dispus, cu sprijinul autorităților locale, ca duminica și de sărbători, crășmele să fie închise în timpul desfășurării slujbei în biserică. O altă temă a acestor conferințe a fost combaterea concubinajului, destul de răspândit, dând sfaturi acest preot privind relațiile de familie, ocrotirea copiilor ducerea unei vieți în spiritul moralei și credinței creștine. Preotul din Criscior s-a implicat în acțiunea de alfabetizare a adulților neștiutori de carte. El, împreună cu învățătorul de la școala primară de stat, a organizat un curs de alfabetizare cu program de trei zile pe săptămână, care a avut succes, deși s-a desfășurat cu multe greutăți, oamenii fiind ocupați cu activitățile lor zilnice și având de rezolvat probleme materiale dificile. În același timp preotul s-a preocupat și de îmbogățirea bibliotecii parohiale, înființată în 1886, care acum avea 197 volume și 267 broșuri¹⁰⁰. Paralel, a sprijinit și îmbogățirea bibliotecii școlii primare, înființată în 1907 printr-o donație a ASTREI și care avea la 1927, un număr de 120 volume. Preotul a încercat să

99. Arh. St. Deva, fond. „Protopopiatul ortodox Brad” dos. 1/1927, f. 3-6.

100. *Ibidem*, f. 4.

înfiiințeze și o casă culturală, dar nu reușise încă. În cursul anului ce trecuse, a participat la două cercuri religioase ce au avut loc la Zdrapți și București, unde au participat și săteni locali și s-au ținut conferințe pe teme moral-religioase, citindu-se materialele publicate în „Revista teologică” sau fragmente din alte scrieri religioase. Pe lângă biserica parohială funcționa și un cor mixt, înființat din 1904 și condus de Ion Matei, absolvent de conservator. La inițiativa aceluiași preot s-a organizat o colectă de bani, strângându-se suma de 5.026 lei ca ajutor pentru construirea unei biserici din Basarabia. Parohia Criscior a susținut material și școala contribuind la construirea unei săli de clasă, alături de cea existentă din 1871. Școala folosește și o grădină pentru practica elevilor, care era proprietatea bisericii. O activitate deosebită a acestui inimos preot a constituit-o descoperirea și trimiterea la Muzeul bisericii din Sibiu, a unor cărți de cult vechi, de o deosebită valoare istorică și religioasă, un liturghier tip Blaj din 1786, o predică a lui Petru Maior din 1812, un liturghier tip Târgoviște din 1731 și o Cazanie tip Iași din 1634¹⁰¹. În același timp prin discuții directe, mai ales cu muncitorii minieri din Criscior, preotul a combătut propaganda comunistă făcută de activiști străini de localitate și care căutau să incite pe aceștia împotriva intereselor statului român¹⁰². În această parohie funcționa și o filială a Asociației Sf. Gheorghe pentru tineret și care în anul 1927 a organizat o colectă de bani, strângând 42.000 lei, sumă cu care s-a ridicat un monument eroilor locali căzuți în primul război mondial¹⁰³.

Contribuția bisericii la actul de cultură în județul Hunedoara este bine ilustrată și în raportul protopopului din Dobra prezentat în adunarea sinodală din 24.03. 1931 privind activitatea culturală și religioasă din Protopopiatul Dobrei pe anul precedent¹⁰⁴.

În toate parohiile acestui protopopiat s-au ținut conferințe și predici de către preoți, cu caracter moralizator, pentru educația familiei, combaterea concubinajului, necesitatea instrucției și educației copiilor din școală, participarea regulată la slujbe bisericesti, combaterea alcoolismului. Preoții sunt și catiheți – predând orele de religie în școli. Filialele „Societății Sf. Gheorghe” pentru tineret s-au înființat și funcționau în 7 parohii, acestea organizând cu tineretul mai multe șezători culturale, conferințe educative, lecturi din cărți ale marilor scriitori și poeți români, îngrijirea bisericilor și cimitirelor.

În 5 parohii erau filiale ale „Reuniunii femeilor ortodoxe române” și care organizau activități educative pentru săteni, contribuiau la întreținerea și înfrumusețarea bisericii, dăruind diverse obiecte de cult și lucru de mână pentru biserici. Pe lângă biserica din Dobra funcționa un cor bisericesc de veche tradiție. Prin aportul parohiilor și protopopiatului funcționau 5 case de cultură sătești (Dobra, Lăpușnic, Brâznic, Roșcani și Zam) dar care erau la începutul activității și se organizaseră puține activități cultural-educative pentru populație.

101. *Ibidem*.

102. *Ibidem*.

103. *Ibidem*.

104. Arh. St. Deva, fond. „Protopopiatul ortodox Dobra” dos. 1/1931, f. 1-8.

În parohiile din acest Protopopiat al Dobrei funcționau 15 biblioteci parohiale care aveau un fond de carte care varia de la 42 la 300 volume fiecare. Aceste biblioteci erau cercetate de mulți locuitori ai comunelor respective, dar se propunea ca preoții să-și intensifice eforturile pentru atragerea unui număr cât mai mare de cititori¹⁰⁵.

De altfel, preocuparea protopopiatelor și parohiilor hunedorene ortodoxe sau unite pentru funcționare și îmbunătățirea permanentă a bibliotecilor parohiale și tractuale (ale protopopiatelor) a fost constantă în toată perioada interbelică. În spectul cu starea bibliotecilor parohiale din cadrul Protopopiatului ortodox român Brad, la sfârșitul anului 1927, se specifica că fiecare parohie are o bibliotecă, mai mică sau mai mare, numărul volumelor fiind între 20, cum era la Blăjeni-Criș și 40 de volume la Țebea sau 600 volume la Vaca. Totalul volumelor în toate bibliotecile parohiale atingea cifra de 3797 și se cerea preoților să procure cât mai multe cărți cu puțință și să atragă cât mai mulți cititori săteni¹⁰⁶.

Pe teritoriul Vicariatului greco-catolic Hațeg funcționau în 1936 un număr de 18 biblioteci parohiale, cu un total de 4126 volume¹⁰⁷. Trebuie subliniat faptul că aceste biblioteci nu cuprindeau numai volume cu conținut strict religios, ci și cărți ale marilor scriitori români, broșuri cu învățături morale, economice, sociale pentru populație.

Prin intermediul acestor biblioteci și a filialelor asociațiilor și societăților religioase culturale biserica și reprezentanții ei - preoții, s-au implicat constant și puternic în actul de cultură de la sate și orașe. Astfel în raportul preotului Simion Albu din 1930 către Protopopiatul ortodox Hațeg reiese că în satul Măceu, tinerii din Asociația „Sf. Gheorghe”, filiala locală, au organizat în anul 1929 mai multe șezători culturale, cea mai reușită fiind cea din 6 decembrie (Sf. Nicolae) la care au participat membrii societății și mult popor și unde s-au recitat poezii religioase s-au cântat cântece religioase de către corul bisericii, s-au citit bucăți literare din cunoscuți scriitori români¹⁰⁸. La 17 aprilie 1933, biserica ortodoxă din Hațeg, cu ajutorul Asociației „Sf. Gheorghe” a organizat un festival artistic de diletanți, unde s-au prezentat mici piese teatrale de către trupe de amatori pe tema „Păcală argat”¹⁰⁹.

Din raportul protopopului din Băița către Mitropolia Sibiului din 26.XI. 1924, refritor la activitățile culturale și organizațiile cu caracter cultural din parohiile Protopopiatului ortodox Brad reiese faptul că biserica s-a implicat puternic în actul de cultură din această zonă¹¹⁰. Un prim aspect care se desprinde din raport este grija pentru monumentele românești din zonă precum ar fi biserica din Curechiu legată de evenimentele din timpul răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan, monumentul celor 33 ostași români căzuți în primul război mondial – ridicat în 1924 la Ormindea și crucea ridicată la Vălișoara pentru comemorarea românilor morți în război. În cadrul protopopiatului funcționau

105. *Ibidem* f. 8.

106. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul ortodox Brad”* dos. 2/1928, f. 1-2.

107. Arh. St. Deva, *fond. „Vicariatul greco-catolic Hațeg”* dos. 2/1936, f. 8.

108. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul ortodox Hațeg”* dos. 1/1930, f. 7.

109. *Ibidem* dos. 1/1933, f. 14.

patru cercuri cultural-religioase: Băița, Căinel, Curechiu, Vălișoara. Aceste cercuri au desfășurat o bogată activitate culturală prin organizarea unor conferințe publice la toate parohiile și la care au participat mulți săteni. Temele acestor conferințe au fost diverse: educație moral-religioasă, educație familială, combaterea alcoolismului și concubinajului, combaterea sectelor religioase, probleme economice și de gospodărire țărănească, pilde și povestiri moral-educative, rolul școlii în viața unui popor, lecturi din marii scriitori și poeți români, evocarea unor momente importante din istoria românilor¹¹¹. Tineretul avea filiale ale Societății „Sf. Gheorghe” la București cu 18 membrii și sesiuni cu 25 membrii. Tot aici se constituiseră două coruri bisericești care prezentau programe cu ocazia sărbătorilor religioase sau naționale. Aceste organizații de tineret organizau periodic șezători culturale la care participau tineri și vârstnici și unde se recitau poezii, se citeau fragmente din operele scriitorilor români sau din scrierile religioase. La Băița funcționa o filială a Reuniunii femeilor ortodoxe române, cu 35 membre ce ținea două adunări anuale, organiza conferințe publice pe diverse teme sociale culturale, educative, organiza concerte, chiar spectacole cu mici piese de teatru, organizau serbarea pomului de Crăciun, colectau și donau cărți și îmbrăcăminte pentru copii săraci și orfani și se ocupau cu întreținerea și împodobirea bisericii¹¹².

La Curechiu funcționa o casă de cultură, în localul casei parohiale pusă la dispoziție de preotul local, cu un număr de 29 de membrii și unde se organizau șezători literare, artistice, folclorice, spectacole de teatru, muzică și dans. Fiecare parohie, deși unele foarte sărace, avea o mică bibliotecă parohială, totalul fondului de carte existent în protopopiat fiind de 941 volume¹¹³. Tot preoții și protopopul din Băița au organizat în localitățile din zonă, o colectă de bani, participând astfel la inițiativa patriarhului Miron Cristea din 1929 de a ridica două monumente semnificative pentru unitatea românilor de pretutindeni: momentul lui Bălcescu la Alba Iulia și momentul lui Simion Bărnuțiu la Iași. Suma totală colectată a fost de 408 lei¹¹⁴.

Trebuie menționat faptul că biserica (ortodoxă sau unită) a fost în perioada interbelică organizatoarea și inițiatoarea multor manifestări culturale educative prilejuate de aniversarea unor evenimente și personalități istorice, cu rol hotărâtor în istoria națională a românilor. În toată această perioadă în fiecare an se organizau festivități cu prilejul zilei de 24 ianuarie, 10 mai, 1 decembrie, ziua eroilor sau comemorarea unor personalități istorice ca Horea, Cloșca și Crișan, Avram Iancu, Emanoil Gojdu, Andrei Șaguna etc.

Preoții de la parohiile hunedorene, protopopii hunedoreni erau întotdeauna inițiatorii și sufletul acestor festivități și comemorări, alături de învățători și autoritățile locale. Astfel protopopul din Brad prezenta în 1920 secretarului cercual Brad programul serbării organizate la 24 ianuarie 1920 – ziua Unirii

110. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul ortodox Băița”* dos. 2/1928, f. 1-4.

111. *Ibidem*, f. 2.

112. *Ibidem*, f. 3.

113. *Ibidem*, f. 4.

114. *Ibidem*, dos. 1/1929, f. 4.

Principatelor Române. Acest program era foarte bogat, cu conținut educativ patriotic pornind de la arborarea steagului național român pe clădirile publice și particulare, oficierea unui Te-Deum la biserică, unde vor participa și elevii și învățătorii cu tricolorul pe braț sau la butonieră și ținerea de conferințe de către preoți și învățători despre însemnătatea zilei de 24 ianuarie pentru români. La a doua parte a zilei aveau loc serbări populare cu coruri și spectacole folclorice unde se vor cânta cântece naționale, inclusiv Hora Unirii¹¹⁵. În același an, preotul din Căinel raporta Protopopiatului ortodox Brad despre sărbătorirea zilei eroilor din parohia sa, când s-a oficiat o slujbă cu toți locuitorii. S-a făcut parastas pentru cei căzuți în luptă, s-au ținut cuvântări despre sensul sărbătorii și o predică la crucea ridicată în cinstea eroilor locali¹¹⁶. Festivități deosebite și cu o participare de excepție au fost organizate, cu implicarea bisericii și preoților cu ocazia comemorării morții lui Avram Iancu la 1 noiembrie 1931 la Țebea. Din raportul Protopopiatului ortodox Brad către Mitropolia Sibiului aflăm că la aceste festivități au participat alături de preoții și protopopii celor două biserici naționale și școlile și fruntașii vieții românești din Zarand (elevi, învățători, profesori, intelectuali din zonă) dar și populația satelor, minerii de la minele din jur, public venit chiar din locuri mai îndepărtate¹¹⁷. Au fost prezente la Țebea personalități marcante ale vieții culturale și politice românești precum și istoricul și omul politic George Brătianu, poetul Octavian Goga, istoricul Ioan Lupaș, I. Cantacuzino, precum și prefectul Anastasie de la Deva, directorul general al Societății „Mica” Brad. Au participat și delegați din Maramureș, Cluj, Abruđ, Deva, Ilia, Hațeg și Orăștie. Programul festivităților a cuprins pe lângă slujba religioasă, parastas, sfințirea crucii comemorative ridicată la mormântul lui Iancu și cuvântări ale personalităților invitate referitoare la faptele lui Iancu – marele revoluționar și patriot român, la legătura cu generațiile viitoare, la jertfele înaintașilor pentru neam și țară, la rolul bisericii și școlii în educarea tinerilor generații¹¹⁸. Tot la Brad va avea loc în 1934, comemorarea lui Emanoil Gojdu, mare mecena al bisericii și culturii române¹¹⁹.

Și Vicariatul greco-catolic din Hațeg prin vicarul său și preoții din parohiile unite din Țara Hațegului organiza în fiecare an, alături de autoritățile locale, festivități cu prilejul sărbătorilor naționale sau comemorări ale unor personalități istorice sau religioase, așa cum reiese și din raportul înaintat Mitropoliei Blajului din 1925¹²⁰.

La 14 septembrie 1928 Reuniunea femeilor greco-catolice din Hațeg, cu sprijinul Vicariatului a organizat un concert cu prilejul comemorării lui Avram Iancu, concert susținut de Societatea corală „Lira” din Lugoj, unde au prezentat piese corale scrise de mari compozitori români ca D.G. Kiriac, G. Mezicescu, A. Bena, N. Oancea și I. Vidu¹²¹. După cum am mai arătat, biserica greco-catolică

115. Arh. St. Deva, *fond. „Protopopiatul ortodox Brad”* dos. 1/1920, f. 24.

116. *Ibidem* dos.3/1920, f. 3.

117. *Ibidem* dos. 1/1931, f. 19-20.

118. *Ibidem*, f. 20.

119. *Ibidem*, dos. 1/1934, f. 2.

120. Arh. St. Deva, *fond. „Vicariatul greco-catolic Hațeg”* dos. 2/1925, f. 17.

121. *Ibidem*, dos. 2/1928, f. 5-6.

inițiază înființarea Asociației Generale a Românilor Uniți (A.G.R.U.), eveniment ce are loc la Congresul General din 23-24 noiembrie 1929¹²². Din statutele acestei asociații rezultă că A.G.R.U. avea drept scopuri:

a) susținerea, apărarea și realizarea intereselor Bisericii Române Unite cu Roma;

b) adâncirea vieții sufletești a membrilor și intensificarea educației religioase;

c) îndrumarea vieții publice și private potrivit eticii creștine, în sentimentul iubirii de neam și de partid;

d) combaterea curentelor sociale și religioase cu caracter sectant, distructiv, antinațional și anticreștinesc¹²³. Aceste nobile aspirații și scopuri ale activității A.G.R.U., implicau evident și o însemnată latură cultural-educativă, ce urma să fie desfășurată în mijlocul credincioșilor, a populației, atât tineri cât și maturi. Filiale ale A.G.R.U.-lui s-au înființat deși cu multă încetineală și în parohiile unite ale Vicariatului greco-catolic Hațeg. Aceste filiale locale au desfășurat multe acțiuni cultural-educative și de educație religioasă cu credincioșii uniți. Astfel, de Duminica Tomei, la 24 martie 1930, filiala A.G.R.U. din Hațeg a organizat o întrunire cu enoriașii uniți, unde pe lângă probleme misionar-religioase, s-au ținut și conferințe pe teme de istorie românească, s-au prezentat opere ale unor scriitori și poeți români, corul bisericesc unit a prezentat lucrări corale, religioase și mirene, s-au împărțit gratuit manuale școlare și cărți de cultură unor elevi săraci și sărguincioși¹²⁴. Vicarul unit al Hațegului, preoții uniți de aici și filialele A.G.R.U.-lui au participat cu însuflețire la înființarea și activitățile desfășurate de Asociația culturală „Sarmizegetusa”, aflată sub patronajul regal și condusă de primul ministru al țării, ministrul cultelor și instrucțiunii publice. Această asociație culturală avea drept scop „să cultive și să preamărească cunoștințele asupra originii și trecutului neamului românesc, pentru întărirea conștiinței naționale”¹²⁵.

Filialele parohiale A.G.R.U. din județul Hunedoara, îndrumate și sprijinite de biserica greco-catolică prin protopopiatele sale, au desfășurat și alte acțiuni cu caracter social și cultural, pe lângă cele misionare, cum ar fi combaterea concubinajului, combaterea avortului, combaterea alcoolismului, combaterea sectelor religioase. S-au organizat diferite șezători, întruniri în care s-au ținut conferințe despre rolul educativ al familiei. Trebuie menționat faptul că lucrând paralel cu asociația ortodoxă F.O.R., prin conferințe, șezători cultural-educative și religioase, coruri și fanfare, opere de asistență, îngrijirea de biserici și cimitire, pelerinaje, spovedanii, A.G.R.U. a luat o mare extindere, iar prin revista „Buletinul A.G.R.U.” care a dobândit un caracter științific doctrinar și-a adus o contribuție decisivă la educarea populației românești în sprijinul moralei creștine,

122. Pr. Dr. Aloisie L. Tăutu, *Ce este și ce vrea să fie ACUM Oradea*, 1931, pag. 3.

123. *Ibidem*.

124. Arh. St. Deva, *fond. „Vicariatul greco-catolic Hațeg”* dos. 2/1930, f. 2.

125. *Ibidem*, dos. 2/1934, f. 57.

126. *Ibidem*, dos. 2/1935, f. 1-3 și dos. 3/1936, f. 7-9.

dar și la răspândirea culturii printre credincioși uniți, sub toate aspectele. Biserica unită patrona și Reuniunile mariane ale femeilor greco-catolice, care au avut mai mult un caracter de asistență socială și religioasă și mai puțin cultural.

Implicarea celor două biserici naționale – ortodoxă și greco-catolică în actul de cultură din perioada interbelică în țară și în județul Hunedoara a fost profundă și a cunoscut numeroase aspecte dintre cele mai diferite. Din prezentarea făcută până acum, a implicării bisericii în actul de cultură interbelic, așa cum reiese din documentele cercetate, rezultă câteva concluzii cu caracter general. Dacă până la 1918, cele două biserici naționale din Transilvania au constituit principalul reazim și susținător al culturii naționale românești sub toate aspectele, după Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 rolul bisericii în acest sector al vieții naționale a scăzut treptat. Acest fapt s-a datorat preluării de către statul unificat român a multor sectoare ale culturii și educației naționale, pornind de la învățământ și până la organizarea căminelor culturale sătești. Ca urmare, în perioada interbelică, biserica și-a îndreptat întregul efort în atingerea idealurilor religioase eterne pe care le slujește – înobilarea omului și înălțarea morală a vieții întregii comunități naționale. Aceste idealuri se putea atinge numai printr-o activitate misionară, pastorală deosebită, făcută de fiecare slujitor al bisericii indiferent de treapta ierarhică pe care o ocupa. Din acest punct de vedere, cele două biserici naționale și-au îndeplinit în mod deosebit menirea lor spirituală și morală.

Însă, se poate afirma că în perioada interbelică cele două biserici naționale au fost implicate substanțial și în actul de cultură românească, chiar dacă într-o mai mică proporție și cu rezultate mai puțin spectaculoase. Se remarcă faptul că în această perioadă, biserica a avut etape de mai intensă intervenție în actul de cultură și educație, sau de mai puțină intensitate, în funcție de condițiile concret istorice prin care trecea statul român și cultura națională. Această afirmație este valabilă mai ales în ceea ce privește învățământul primar românesc din această perioadă. În primii ani după Unire (1918-1929) cele două biserici naționale au avut o contribuție decisivă la refacerea și progresul învățământului primar și normal-primar. Această contribuție s-a manifestat în diferite modalități, începând de la reluarea imediată după 1 ianuarie 1919 a învățământului primar-confesional ortodox sau unit, prin școlile confesionale, ce constituiau principala bază a învățământului românesc înainte de 1918 în Transilvania. Pentru ca acest învățământ primar să se poată desfășura cât mai normal în această perioadă dificilă pentru țară, atât din punct de vedere economico-financiar cât și politic, cele două biserici naționale au trecut rapid la luarea unor măsuri absolut necesare: repararea edificiilor școlare ce au suferit mari daune în timpul războiului, chiar construirea unor noi edificii școlare și săli de clasă și dotarea acestora pe măsura posibilităților cu mobilier, material didactic, rechizite, asigurarea întreținerii acestor localuri (iluminat, încălzit, curățenie etc.) Apoi trebuie să fie asigurat numărul necesar de cadre didactice, de care învățământul primar ducea o mare lipsă. Pentru a acoperi, măcar în parte acest necesar, s-a făcut apel la preoți, care primiseră în

academiile teologice și o pregătire pedagogică. După cum s-a mai subliniat, un mare număr de preoți au răspuns apelului ierarhiei bisericești și Consiliului Dirigent, preluând această nobilă îndatorire, de a preda în școli, acolo unde nu erau învățători calificați. Mulți alți preoți au devenit și profesori în școlile secundare, care se loveau de aceleași greutăți în ceea ce privește cadrele didactice calificate. După apariția Legii învățământului primar din 1924, când practic s-a desființat învățământul confesional primar, cele două biserici naționale s-au implicat în susținerea învățământului național, prin punerea la dispoziția comunelor politice, a edificiilor școlare confesionale, unde vor funcționa școlile primare de stat, în unele localități în toată perioada interbelică. Aceste edificii au fost închiriate comunelor politice, de multe ori pentru o sumă mică, alteori chiar fără chirie. Deși au existat unele conflicte între biserică și stat referitoare la proprietatea asupra acestor edificii, acestea au fost neesențiale, edificiile școlare confesionale slujind pe deplin desfășurării procesului de instrucție și educație a tinerelor generații interbelice. Mai mult, de câte ori era cazul, biserica a asigurat și repararea și întreținerea acestor edificii, mai ales acolo unde comunele politice și populația locală se izbeau de greutăți materiale mari, erau sărace și nu puteau susține material școala. Iar, atunci când în procesul de educație și învățământ se vor manifesta din nou greutăți, cum a fost la sfârșitul deceniului IV, când datorită primejdiilor externe, statul român a fost silit să se pregătească pentru apărarea granițelor sale și a concentrat și mobilizat mulți învățători, tot biserica, prin slujitorii ei, a fost cea care a sprijinit învățământul și a asigurat înlocuirea învățătorilor concentrați cu preoți, tocmai ca acest proces de mare importanță pentru viața unei națiuni să nu stagneze. O altă modalitate prin care biserica a contribuit la desfășurare și progresul învățământului și educației, a fost cea a asigurării predării învățământului religios prin orele de religie, prevăzute în programa de învățământ prin lege. La aceste ore se făcea, pe lângă o educație moral-religioasă și educație socială și națională a elevilor, pregătindu-i pentru a deveni buni cetățeni ai statului român, iubitori de țară și interesați de progresul general al acesteia.

Implicarea celor două biserici naționale în actul de cultură din perioada interbelică s-a făcut și prin alte modalități. Prin asociațiile și societățile misionar-religioase și culturale patronate, îndrumate și susținute material de cele două biserici naționale și care au cuprins tineretul, adulții, bărbați și femei, cele două biserici au contribuit din plin la educația și culturalizarea poporului român. Biserica ortodoxă patrona Frăția Ortodoxă Română, Asociația Sf. Gheorghe – pentru educația tineretului, Asociația „Andrei Șaguna” – pentru promovarea credinței ortodoxe, precum și Reuniunea Femeilor Ortodoxe Române care avea ca membre femei dispuse să contribuie la educația în familie, întreținerea bisericilor și chiar la activități culturale. Biserica greco-catolică patrona Asociația Generală a Românilor Uniți, Reuniunile Mariane ale femeilor greco-catolice, alte asociații și societăți religioase organizau conferințe publice pe diferite teme culturale, educative și sociale, șezători culturale, spectacole de muzică și teatru, participau alături de preoți la organizarea festivităților prilejuate de

sărbători religioase sau naționale. Prin aceste activități cultural-educative au contribuit mult la educarea tinerilor generații dar și a populației adulte, mai ales de la sate. Cele două biserici naționale și-au adus contribuția la actul de cultură din perioada interbelică și prin înființarea, întreținerea și îmbogățirea bibliotecilor parohiale, și a celor școlare, care constituiau centre importante și uneori singulare de răspândire a cărții, nu numai religioase ci și a operelor marilor scriitori și poeții români. De cele mai multe ori, aceste biblioteci parohiale erau, la sate mai ales, singura posibilitate a populației locale de a avea acces la cultură, evident în afara școlii. În aceste biblioteci se putea citi și presa vremii, ziare și reviste bisericești dar și laice, contribuindu-se astfel la informarea oamenilor atât din punct de vedere politic cât și social-cultural.

Prin reprezentanții lor, cele două biserici naționale au contribuit și la organizarea și desfășurarea cursurilor de alfabetizare a populației adulte, împreună cu școlile de stat. Numeroși preoți au funcționat ca învățători la aceste cursuri, punând la dispoziție și sălile necesare, fie la școala confesională, fie chiar în cea parohială a comunei. Prin participarea la desfășurarea acestor cursuri de alfabetizare, preoții au contribuit la scăderea numărului de analfabeți și deci la ridicarea culturală a populației românești interbelice.

Principala modalitate de implicare a acelor două biserici naționale în actul de cultură din perioada interbelică a fost însă făcută prin însuși slujitorii lor bază – preoții – care alături de învățători și alți intelectuali locali, au constituit elementele cele mai active ale procesului de educație și culturalizare a poporului, mai ales la sate. Primind o pregătire profesională tot mai solidă și mai temeinică, prin modernizarea și îmbunătățirea învățământului teologic superior, preoții ortodocși și uniți, de cele mai multe ori într-o deplină colaborare, s-au într-o concurență benefică, au fost participanți activi și entuziaști la susținerea și desfășurarea actului de cultură național-interbelic. Preoții au fost cei care au condus și îndrumat educația moral-religioasă a tinerilor și adulților, ei au sprijinit și au participat direct la procesul de învățământ, au fost prezenți alături de școală și autoritățile locale, la orice eveniment cultural local, la organizarea festivităților prilejuite de sărbători naționale și comemorări ale unor personalități istorice românești, a organizat și condus conferințe publice cu teme de educație morală, culturală propriu zisă, sociale, educație național-patriotică. Se poate afirma că preoții, slujitori ai celor două biserici naționale, au constituit unul din principalele focare de cultură și civilizație, îndrumători ai vieții spirituale și culturale naționale a poporului român și în perioada interbelică. Biserica a mai contribuit la susținerea actului de cultură și prin acordarea de burse și alte ajutoare materiale unor studenți și elevi săraci și sănguincioși, prin distribuirea de manuale școlare gratuite în școli și comune sărace, prin colacte de bani pentru întreținerea unor internate școlare sau orfelinate, prin combaterea unor secte religioase periculoase pentru viața spirituală și culturală românească, prin combaterea unor vicii majore ce se manifestau printre locuitori, ca acoolismul, concubinajul, goana după câștig cu orice preț, a fraudei și furtului, ale altor tare ale societății românești interbelice.

Concluzia finală este că biserica a fost în perioada interbelică, un stâlp al vieții culturale românești, un îndrumător și un susținător spiritual și material al procesului de culturalizare al populației românești, contribuind major și decisiv la progresul culturii și civilizației în ROMÂNIA MARE.

*L'ÉGLISE ET LA SOCIÉTÉ – CONTRIBUTIONS À L'ACTE DE CULTURE**R e s u m é*

Cet étude est consacré entièrement pour mettre en évidence le rôle d'une importance remarquable joué par l'église chrétienne dans moitié du XIX-è siècle et dans la première moitié du XX-è siècle avec des réferences surtout en ce qui conserve le territoire du département de Hunedoara.

Il faut souligner que l'édifice complexe de la culture du Moyen Age de cette période a été élevé ayant à la base deux institutions: l'église et l'école. Il faut mentionner aussi que dans la même période, grâce aux conditions historiques spécifiques, les roumains possédaient en Transylvanie deux églises nationales chrétiennes: l'église orthodoxe et l'église gréco-catholique ou unie. Bien que ces deux églises nationales aient en quelques contradictions en ce qui concerne les problèmes du culte et prosélytisme religieux lorsqu'il s'agissait du problème de l'intérêt national des roumains elles se sont réunies d'une manière exemplaire dans leurs efforts pour défendre et imposer ces objectifs.

Si jusqu'en 1918 au moment de la Grande Union le rôle des églises nationales roumaines a été décisif concernant le maintien des intérêts nationaux et politiques des roumains de la Transylvanie devant les oppresseurs étrangers autrichiens et hongrois dans le renforcement et l'organisation de l'enseignement confessionnel roumain de tous les degrés, dans la poursuite d'un but suprême pour tous les roumains de la Transylvanie: l'union avec le pays maternel à près l'Acte de l'Union grâce aux nouvelles conditions historiques, le rôle des églises nationales a supporté aussi quelques changements.

Dans la période de l'entre deux guerres les églises nationales roumaines se sont occupées surtout de l'éducation morale-religieuse de la population mais sans négliger l'éducation sanitaire et l'économique des roumains, l'activité culturelle et artistique locales à laquelle ont apporté une contribution remarquable.